

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Bakalářská práce

Odraz antických ctností v učebnicích dějepisu pro 21. století
Reflection of antique virtues in history textbooks for the 21st century

Filip Rytíř

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jana Keprtová, CSc.

Studijní program: Dějepis se zaměřením na vzdělávání

Studijní obor: B D-ZSV

2024

Prohlašuji, že jsem práci na téma *Odras antických ctností v učebnicích dějepisu pro 21. století* vypracoval pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dne 24.6.2024

.....

Rád bych poděkoval doc. PhDr. Janě Keparťové, CSc. za vedení této práce a za veškerou pomoc, kterou mi v průběhu vypracování poskytla. Děkuji za všechny čas, který mi věnovala, a především za množství rad, které jsem při tvorbě práce dostal. Zároveň bych chtěl ocenit velké množství poznatků získaných z konzultací a komentářů k práci, které mi rozšířily znalosti nejen ohledně zpracovaného tématu, ale i ohledně antického světa obecně.

Abstrakt

Práce se zaměřuje na rozbor výskytu antických ctností a morálních hodnot v učebnicích dějepisu a příslušných pracovních sešitech pro 6. ročník základních škol a primy víceletých gymnázií. Antické ctnosti a morální hodnoty jsou v práci popsány na základě studia antických pramenů a sekundární odborné literatury. Práce se skrze obsahovou analýzu jednotlivých učebnic a pracovních sešitů a následnou syntézu získaných vědomostí dostává k závěru, které z učebnic a pracovních sešitů jsou dle mého názoru pro studium dané tematiky nejlepší. Práce se zaměřuje čistě na složku obsahovou, nepopisuje téma z pohledu didaktiky.

Klíčová slova

Učebnice, pracovní sešit, dějepis, antika, ctnosti, morální hodnoty

Abstract

The Bachelor thesis focuses on the analysis of presence of antique virtues and moral values in history textbooks and according workbooks for the 6th grade of elementary schools and the 1st grade of grammar schools. Antique virtues are described based on studying of antique sources and secondary literature. The thesis is making a conclusion through the analysis of textbooks and workbooks and final synthesis of the extracted knowledge. Thus it is showing the author's point of view on which of the analysed books is the most suitable for the studying of antique virtues and moral values. The thesis focuses simply on content analysis while omitting didactic point of view.

Keywords

Textbooks, workbooks, history, antiquity, virtues, moral values

Obsah

Úvod.....	1
1. Vymezení popisovaných morálních hodnot a ctností	4
1.1. Mytologie.....	4
1.2. Rétorika.....	8
1.3. Filosofie	10
1.4. Celkový obraz popisovaného morálního vzoru	13
2. Kolektiv autorů, <i>Dějepis 6 pro základní školy a víceletá gymnázia, učebnice a pracovní sešit</i> – nakladatelství Fraus	16
2.1. Obecně o učebnici.....	16
2.2. Mytologie a legendy	16
2.3. Filosofie	18
2.4. Výchova a občanství.....	19
2.5. Shrnutí výskytu ctností v učebnici.....	23
3. <i>Dějepis 6 pro základní školy – Pravěk a starověk</i> – Veronika Válková – a pracovní sešit od Františka Parkana a kolektivu.....	25
3.1. Obecně o učebnici.....	25
3.2. Mytologie a křesťanství	25
3.3. Občanství a občanské vzory.....	29
3.4. Shrnutí výskytu ctností v učebnici.....	33
4. Jarmila Bednaříková, Lubor Kysučan, Marie Fejfušová, <i>Dějepis – pravěk a starověk</i> a pracovní sešit od Jany Zrníkové	34
4.1. Obecně o učebnici.....	34
4.2. Mytologie.....	34
4.3. Antická společnost	36
4.4. Vybrané osobnosti antiky	39
4.5. Shrnutí výskytu ctností v učebnici.....	41

5.	Petr Mácha, Vladimíra Horká, Veronika Králová, <i>Hravý dějepis 6. Učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia</i> a Petra Grünhutová, Michaela Jindráčková, Petr Mácha, pracovní sešit	42
5.1.	Obecně o učebnici.....	42
5.2.	Mytologie a náboženství	42
5.3.	Filosofie a vzdělanost	44
5.4.	Občanství a občanské vzory.....	45
5.5.	Shrnutí výskytu ctností v učebnici.....	48
6.	Pavel Augusta, František Honzák, Jarmila Hirschová, <i>Pravěk a starověk – Dějepis pro základní školy a víceletá gymnázia</i> a Jaroslav Jan Gloser, pracovní sešit	49
6.1.	Obecně o učebnici.....	49
6.2.	Mytologie.....	49
6.3.	Občanské ctnosti	51
6.4.	Vzdělanost a filosofie	53
6.5.	Shrnutí výskytu ctností v učebnici a pracovním sešitě	54
7.	Celkový pohled na ctnosti a morální hodnoty v analyzovaných učebnicích a pracovních sešitech.....	55
7.1.	Zobrazené ctnosti a morální hodnoty.....	55
7.2.	Vybrané osobnosti antiky	59
7.3.	Hodnocení učebnic podle výskytu ctností	60
	Závěr	63
	Bibliografie	65

Úvod

Ve své práci se zabývám tematikou antických ctností a morálních hodnot, které mohou žáci vypořádat v učebnicích a pracovních sešitech pro 6. ročník základních škol a primy víceletých gymnázií. Otázka po aktualitě či významu antiky v dnešní době se otevírá spolu s omezováním času, který je v rámci vzdělávání antice věnován. Nesmrtelnost antiky se přitom odráží v neustálém zjevování antických motivů v pop kultuře či umění, stejně tak jako v názvech firem či různých produktů, které nás obklopují aj. Kromě uměleckých motivů či námětů pro tvorbu příběhů můžeme v antice zahlédnout i řadu ctností, o jejichž nadčasovosti nelze pochybovat. Zásadní otázkou obsaženou v mé práci tedy je, zda tento rozměr antiky učebnice dějepisu a příslušné pracovní sešity vzniklé v rámci posledních dvaceti let reflektují. Znalost morálních hodnot určité společnosti je pro nás stejně prospěšná jako znalost dalších kulturních památek dané společnosti, z toho důvodu je žádoucí se na ctnosti a morální hodnoty v učebnicích zaměřit.

Rámcový vzdělávací plán pro obor dějepis stanovuje v souvislosti s antickými ctnostmi jako žádoucí dovednost citlivého vnímání veřejného prostoru a jeho kultivaci, stejně tak jako znalost vývoje role muže a ženy v dějinách. Jako podstatnou dovednost též uvádí rozlišení příčin a důsledků lidských konfliktů a spolupráce v dějinách, přičemž má být zároveň žák schopen hodnotit zamýšlené i nezamýšlené důsledky lidského chování.¹ Ještě více se však odraz antických ctností objevuje v rámci průřezového tématu Společnost pro všechny, jehož cílem má být vést žáky k ochotě plnohodnotně se podílet na životě společnosti a osvojování demokratických principů. Žáci mají skrze výuku přijmout za své principy jako solidarita, respekt, tolerance či usilování o důstojný život a rovnost příležitostí pro každého.² Rámcový vzdělávací plán tak podporuje hodnoty, které je možné žákům představit pomocí studia antiky, což lze chápat jako argument k tomu, aby k omezování antiky v rámci školního vzdělávání nedocházelo.

Cílem této práce tedy je odpovědět na otázku, jaké z antických ctností se ve vybraných pracovních sešitech a učebnicích objevují. Všechny zvolené učebnice a pracovní sešity jsou schváleny ze strany Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, zároveň vznikly většinou v horizontu posledních patnácti let s výjimkou učebnice od kolektivu autorů vedeného Pavlem

¹ *Revize rámcových vzdělávacích programů, Dějepis.* [online]. [cit. 14.6.2024]. Dostupné z: <https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/vzdelavaci-oblasti/cas/dej>.

² *Revize rámcových vzdělávacích programů, Společnost pro všechny.* [online]. [cit. 14.6.2024]. Dostupné z: <https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/prurezova-temata/pts>.

Augustou a pracovního sešitu od Jaroslava Jana Glosera, které vznikly v roce 2008. Zároveň je pro mne zásadní, zda jsou v analyzovaných učebnicích a pracovních sešitech ctnosti popisovány v rámci hlavních textových pasáží, či zda jsou prezentovány pouze jako znalost nadstavbová. Důraz kladu i na otázku, zda jsou ctnosti rovnoměrně zastoupeny v pracovních sešitech i učebnicích, či zda figurují pouze v jedné z možností. Práce také zdůrazňuje otázku, jaké kvality jsou připisovány konkrétním antickým osobnostem či které osobnosti se stávají v rámci učebnic a pracovních sešitů téměř až personalizovanými ctnostmi. Práce se nebude zabývat otázkou grafického zpracování učebnic a pracovních sešitů ani jejich didaktickým hodnocením z pohledu této vědy, neboť je zaměřena čistě obsahově, konkrétně na otázku výskytu antických ctností a morálních hodnot. Na základě toho se pak pokusím učebnice a pracovní sešity porovnat a vyhodnotit, která z dvojic učebnic a pracovních sešitů je pro studium zvoleného tématu nejvhodnější.

K dosažení cílů práce volím metodu analýzy jednotlivých učebnic a příslušných pracovních sešitů, kterým je věnována vždy jedna kapitola. Ctnosti a morální hodnoty, které z analýz vycházejí, přitom porovnávám s antickými ctnostmi, které vymezují pomocí antických pramenů a sekundární odborné literatury k tématu v následující kapitole. Pro přehlednost je na konci každé kapitoly shrnutí všech ctností a morálních hodnot, které v učebnici a pracovním sešitě můžeme nalézt. V rámci závěrečné syntézy získaných poznatků se pokusím stanovit celkový pohled na antické ctnosti, který je možné na základě studia analyzovaných dokumentů z uvedených učebnic získat. Touto metodou se tak snažím odpovědět na stanovené otázky.

Tématu analýzy učebnic dějepisu s důrazem na antiku se věnuje několik prací, které ovšem vždy akcentují jinou stránku dané problematiky. Bakalářská práce Šárky Štorkánové se zaměřuje čistě na obsah řecké mytologie v učebnicích, což zároveň klade do souvislosti s vývojem učebnic mezi lety 1990 a 2017. Získané poznatky přitom kombinuje s výsledky dotazníkového šetření mezi žáky základních škol, jehož cílem bylo zjistit, jaké znalosti si žáci ze školní výuky na téma řecké mytologie odnesli.³ Bakalářská práce Petry Raszkové také sleduje vývoj učebnic pro výuku dějepisu v České republice a Slovenské republice, přičemž pojímá téma více ze široka. Zaměřuje se na výklad politických, kulturních a hospodářských dějin, stejně tak zohledňuje popis vybraných historických osobností či hodnocení historických událostí slovy autorů učebnic.⁴ Tématu římského principátu v učebnicích dějepisu se věnuje ve své diplomové práci Miroslava Nováková, která pro svůj výzkum analyzuje učebnice dějepisu

³ ŠTORKÁNOVÁ, Šárka, *Recepte řecké mytologie v novodobých učebnicích dějepisu*, Praha, 2017.

⁴ RASZKOVÁ, Petra, *Antický svět v českých a slovenských učebnicích*, Praha, 2017.

od dob první republiky. Na základě teoretického úvodu do tématu ve své práci analyzuje obsah vybraných učebnic a odpovídá na otázku, zda má výuka týkající se období principátu své opodstatnění.⁵ Všechny výše zmíněné práce se zabývají především učebnicemi aktuálními, vznikly však také práce, které zkoumají učebnice používané v minulosti. Michaela Boháčová se ve své diplomové práci soustředí na učebnice dějepisu z období první republiky, které analyzuje z hlediska didaktického i obsahového. Reflektuje také období druhé poloviny 19. století, přičemž popisuje také výuku klasických jazyků.⁶ Na učebnice z let 1845–1989 se ve své diplomové práci zaměřuje Hana Dubská, která hledá v rámci didaktické a obsahové analýzy souvislosti mezi obsahem učebnic a dobou, v níž vznikly. Tyto poznatky následně srovnává s aktuálními učebnicemi dějepisu.⁷

Na základě výše zmíněného výčtu můžeme vidět, že prací analyzujících antiku v učebnicích dějepisu vznikla už celá řada, nicméně žádná z těchto prací se nezabývala tématem antických ctností. Právě antické ctnosti však shledávám ve výuce jako podstatné, jelikož skrze ně dochází u žáků nejen k rozvíjení jejich znalostí, ale také formování jejich životních hodnot. Antické ctnosti mohou tak posloužit jako určité vzory chování, které se v určité míře mohou projevat v životě žáků, díky čemuž jsou pro žáky stále aktuální. V tomto ohledu vidím přínos své práce, která se snaží předložit celkový pohled na výskyt antických ctností a morálních hodnot v učebnicích dějepisu a příslušných pracovních sešitech.

Pro přepis antických jmen a názvů používám jejich podobu na základě *Encyklopedie antiky* od Ludvíka Svobody a kolektivu.⁸

⁵ NOVÁKOVÁ, Miroslava, *Římské dějiny principátu ve výuce na českých základních školách*, Praha, 2021.

⁶ BOHÁČOVÁ, Michaela, *Pojetí antiky v prvorepublikových učebnicích dějepisu*, Praha, 2016.

⁷ DUBSKÁ, Hana, *Antika v učebnicích dějepisu pro základní školy 1948–1989*, Praha, 2015.

⁸ SVOBODA, Ludvík a kol., *Encyklopedie antiky*, Praha, 1973.

1. Vymezení popisovaných morálních hodnot a ctností

Morální hodnoty chápeme jako takové hodnoty, které pomáhají člověku rozpoznat dobré od zlého. Jedná se tak o určité výchovné působení na jedince, které formuje jeho vnímání, pocity, ale i postoje ve vztahu ke společnosti, k přírodě či celku života.⁹ Takové hodnoty pomáhají člověku rozpoznat v životě právě to podstatné, spolu s dalším vzděláním mohou dávat základ pro rozhodnutí, která jsou prospěšná pro jedince, jeho okolí, ale i společnost jako celek. Pomocí Platónovy terminologie můžeme mluvit o morálních hodnotách jako o *areté*, tedy o dokonalosti v oblasti lidství. Morálka a naše hodnoty zároveň vyjadřují náš vztah ke společnosti, ukazují, v jakém vztahu stojíme vůči ostatním. Přenosu morálních hodnot napomáhají vzorové osobnosti, ctící morální hodnoty, dle řecké tradice nazývané *étos*. Takové vzory je možné hledat v mytologických příbězích, na poli rétoriky či v rámci filosofie.

1.1. Mytologie

V rámci řecké mytologie se objevují personalizované hodnoty, které ovlivňují příběhy jednotlivých postav. V této kapitole uvádím pouze výběr z mnohých příběhů, v nichž se v antice vyskytují ctnosti a morální hodnoty. Takové hodnoty jsou na příklad *Themis*, jako daný řád, *Diké*, právo, a *Eiréné*, tedy personalizovaný mír.¹⁰ Osobnosti jednotlivých příběhů tak slouží jako vzory ctností, které i přes krutý osud zůstávají věrné morálním hodnotám. Podobně byly později v rámci římského císařství uctíváni císaři za vlastnosti, které vyjadřovaly jejich vznešené postavení. Jednalo se o hodnoty jako *Pietās*, tedy úctu k vyššímu principu, *Fidēs*, věrnost, a *Virtūs*, statečnost či mužnost.¹¹ Tyto ctnosti byly na příklad vyzdviženy na zlatém štítě věnovaném Octavianovi roku 27 př. n. l. spolu se jménem *Augustus*, které pak princeps používal jako své jméno.

Jednou takovou vzorovou osobností je Achilleus, který se stal vzorem hrdinství pro osobnosti jako je Caesar či Cicero.¹² Achilleus je v bájích popisován jako nejlepší ze sta tisíc Achájců, kteří přišli pod vedením mykénského krále Agamemnona pod hradby Tróje. Údajně oplýval silou, odvahou, obratností a rychlostí, stejně tak přímostí povahy a mužnou krásou. Vlivem nepřízně osudu jej ke všem ctnostem vychoval Kentaur Cheirón, díky čemuž se naučil

⁹ HERMAN, Marek, *Najděte si svého mar'ana*, Praha, 2008, str. 41.

¹⁰ BURIAN, Jan, OLIVA, Pavel, *Civilizace starověkého středomoří, I. díl*, Praha, 2015, str. 239.

¹¹ KEPARTOVÁ, Jana, *Římané a Evropa – Antické dědictví v evropské kultuře*, Praha, 2005, str. 96.

¹² Tamtéž, str. 100.

chovat jako muž, ovládat zbraně, léčit zranění, hrát na lyru a zpívat ještě dříve, než dospěl. Odpovídal vzorové postavě také tím, že jej čekal krutý osud, kterému měl čelit – dle věštby jej čekala volba, zda bude žít dlouho a bez slávy, či krátce a slavně. Jeho matka bohyně Thetis se jej snažila ochránit před krátkým životem, proto jej ukryla na ostrově Skyru, aby se neúčastnil výpravy proti Tróje. Díky Isti ithackého krále Odyssea se nakonec Achilleus k výpravě do Tróje přidal, což mu sice slávu přineslo, zároveň se mu však výprava stala osudnou. Achilleus byl osobností tak významnou, že svým věhlasem předčil i velitele řecké výpravy krále Agamemnona, který tudíž na Achillea žárlil. Pomocí Isti sebral Achilleovi milenkou Bríseovnu, čímž mu před všemi veliteli vzal čest. Achilleus se následně zapřísáhl, že nebude válčit, dokud mu Agamemnon nevrátí před tváří všech Achájců čest. Zároveň se za syna přimluvila Thetis u vládce bohů Dia, aby spolu s ostatními bohy zasáhl proti Řekům, což Agamemnonovi mělo ukázat, že bez Achillea válku nevyhraje. Achájové si skutečně vedli ve válce bez Achillea špatně, on však odmítal Agamemnonovi pomáhat, i přes Agamemnonovu omluvu a nabídku návratu Achilleovy milenkou. Do války vrátila Achillea až smrt jeho přítele Patrokla, který se do boje vydal v Achilleově výzbroji. Hněv zakalil Achilleovu mysl, kvůli čemuž nepřijal dohodu, kterou mu navrhl Hektór, jehož rukou padl Patroklos. Vítěz duelu mezi hrdiny měl přenechat tělo poraženého jeho druhům k důstojnému pohřbu, Achilleus však přivázal tělo mrtvého Hektora za svůj válečný vůz, načež s ním třikrát objel trójské hradby a tělo přivezl do svého tábora, kde chtěl dát tělo napospas psům. Nakonec se i v této situaci zachoval Achilleus šlechtetně a předal tělo trójského hrdiny jeho otci Priamovi, který s prosbou přišel do Achilleova tábora. Navíc Achilleus přerušil na dvanáct dní boje, aby mohli Trójané svého hrdinu náležitě pohřbít. I přes svou vášeň a hněv se tak Achilleus zachoval chrabře, pádu Tróje se však nedožil, jelikož rozhněval boha Apollóna. Urazil jej, když mu zastoupil cestu do Tróje, Apollón tak vedl let Paridova šípu, aby trefil Achilleovu patu a achajského hrdinu usmrtil. Achilleovo tělo nakonec bylo Řeky nad Trójany dobyto a bylo slavnostně spáleno, následně byl jeho popel smíchán s popelem jeho drahého přítele Patrokla a nad jejich společným hrobem byla postavena mohyla, aby připomínala pohřbené hrdiny.¹³

Jinou vzorovou osobností se stal Titán Prométheus, který za svou pomoc lidem trpěl. Je vnímán jako smělý a vzdorný hrdina, později byl jeho osud připodobňován k osudu Ježíše Krista.¹⁴ Prvním Prométheovým výstupem byla podpora Dia v jeho boji proti Titánům. Prométheus byl jedním z Titánů, zastal se na rozdíl od ostatních Titánů Dia, jelikož věřil, že

¹³ ZAMAROVSKÝ, Vojtěch, *Bohové a hrdinové antických bájí*, Praha, 2000, str. 18.

¹⁴ KEPARTOVÁ, Praha, 2005, str. 100.

jeho vláda povede ke spravedlivějšímu uspořádání světa. Zeus se mu sice za pomoc nijak zvlášť neodměnil, Prométheovi to však nevadilo. S Diem se neshodli až v momentu, kdy se Zeus rozhodl vyhubit lidské pokolení. Prométheus měl lidi rád, zároveň měl soucit se slabšími. Rozhodl se tedy z Olympu vzít oheň a dát jej darem lidem, díky čemuž se lidé stali nezávislí na rozmarech počasí, zároveň si mohli připravovat vydatnější jídla, a tak sílili duševně i tělesně. Titán naučil lid řemeslům, psát a počítat, naučil je tavit kovy, stejně tak pro lid zkrotil divokého býka a dal mu jařmo, aby tak s jeho pomocí mohli obdělávat pole. Mimo to seznámil lid s přírodními léky, postavil první loď a ukázal lidem, jak žít šťastně. Prométheus se tak vlastně stal stvořitelem člověka, čímž vůči sobě poštvál samotného vládce bohů. Zeus nechal Titána přikovat k vysoké skále, aby zlomil jeho vůli. Prométheus však odmítl Diovi pomoci i přes příslib jeho vysvobození, jelikož nebyl ochoten vykoupit svá muka za službu tyranovi. Visel tak přikován na výšinách Kavkazu dlouhá léta a přes veškerá příkoří nelitoval své pomoci lidem. Diovi byl ochoten pomoci až poté, co se změnila poměry na světě a vládce bohů svou krutovládou zmírnil. Prométheus však nechtěl milost od bohů, přál si osvobození z rukou lidí, kterým kdysi pomohl. Pomocnou ruku mu tak podal Héraklés, který jej ze skály Kavkazu osvobodil. Zeus pak Titánovi přislíbil svobodu, žádal jej pouze, aby mu prozradil tajemství ohledně jeho smrti. Přesvědčen o změně poměrů už Prométheus vůči Diovi necítil zášť, tudíž mu poradil, aby nevstupoval do manželství s Thetidou, jelikož jejich společné dítě by Dia předčilo. Vládce bohů konečně Prométhea přijal na Olymp. Prométheus se zavázal, že bude už navždy připoutaný ke Kavkazu, musel tedy na ruce nosit prsten s kamenem z Kavkazu. Jako uctění Prométhea lidé začali nosit prsteny s kameny, které nosí dodnes, přestože si spojitost s Prométheem už nemusí uvědomovat.¹⁵

Kromě osudů konkrétních postav se ctnosti odrážejí i ve velkých událostech, které měly dopad na celou řadu mýtických hrdinů. Příběh o trójské válce v sobě nese jistý paradox, jelikož na obou válčících stranách stojí hrdinové hodní obdivu, přesto však může zvítězit jen jedna strana. Samotní nepřátelé si vzájemně vzdávají hold, tím jako by podrývali smysluplnost celého konfliktu. Konfliktu, který vznikl na základě sporů dvou mužů o sličnou Helenu, kdy oba muži byli přesvědčení, že na Helenu mají nárok. Meneláos, jako její právoplatný manžel, kterého si Helena zvolila, na druhé straně Paris, který si zasloužil Helenu tím, že předal bohyni Afrodítě jablko sváru, za což měl přislíbenou nejkrásnější ženu světa. Afrodíta tak nabídla Paridovi danajský dar a zasloužila se o to, že Helena na svého manžela zapomněla, přestože jej kdysi

¹⁵ ZAMAROVSKÝ, Praha, 2000, str. 365.

milovala.¹⁶ Oba muži tak mají k válce vlastní osobní vztah, který vyjadřuje jejich prestiž v rámci společnosti, *timé*. Meneláos nemůže přijmout urážku na cti od Parida, kterého pohostil ve svém domě ve Spartě. Pohostinství bylo v antickém Řecku vnímáno jako určitá povinnost, o to horší je v tomto případě Paridovo provinění. Paris na druhé straně Helenu miluje a navíc je mu od bohyně lásky Afrodíty přislíbena. Celý konflikt tak lze chápat jako vyjádření souboje mužů o jejich *timé*.¹⁷

Otázka cti, ale spíše lásky, se objevuje v příběhu Iásona a Médeie. Médeia se pro Iásona vzdává své vlasti a rodiny, pomáhá mu získat zlaté rouno. Iásón si vzal Médeiu za ženu a měli společně dva syny, společně žili v Korintu. Iáson však toužil po království, které mu Médeia dát nemohla, rozhodl se tak uzavřít sňatek s dcerou korinthského krále Glaukou. Marně se snažil Médeie vysvětlit, že ji stále miluje a vzdal se jí jen z toho důvodu, aby se postaral o budoucnost svých synů. Po tom všem, co pro Iásona Médeia udělala, nemohla takovou zradu přijmout, rozhodla se tedy Iásonovi pomstít. Médein hněv stál život Glauku i jejího otce Kreonta, nejkrutějším způsobem se však Médeia Iásonovi pomstila na jejich společných synech, které se rozhodla vlastní rukou usmrtit. Samotného Iásona nechává Médeia naživu, jelikož smrt by jej pouze osvobodila od útrap. Iáson se vyjadřuje, že rozumí rozhořčení ženy, která byla mužem opuštěna, stále se však snaží pomocí racionálních důvodů své rozhodnutí ospravedlnit. Iásona tak v tomto kontextu můžeme vidět jako špatný vzor pro muže, jelikož se zachoval věrolomně a nevděčně, nečestně vůči své manželce a svým dětem. Médeia naopak ve svém odhodlání vytrvává, odmítá Iásonovu nabídku na finanční podporu pro cestu do nové vlasti. Nejhorší ze všech Iásonových činů je pro Médeiu porušený slib, který nikdy nedokáže Iásonovi odpustit.¹⁸ Porušený slib je pro občany antického Řecka neodpustitelný hřích.

Římský příběh o udatnosti a prozíravosti v boji představuje osud bratří Horatiů, kteří bojovali za budoucnost Říma. V době vlády krále Tulla Hostilia došlo k válce mezi Římem a Albou Longou o to, které z měst získá nadvládu nad tím druhým. Vládcové měst se rozhodli vyřešit spor pomocí souboje šesti mužů, podobně udatných a statečných. Proti římským bratrům Horatiům stanuli bratři Curiatiové z Alby Longy, kteří měli v souboji nejprve navrch. Bratrům Curatiům se podařilo usmrtit dva ze tří Horatiů, přičemž třetí z bratrů se před nimi dal na útěk, čímž měla být urážena čest Říma. Třetí z Horatiů by si však nedovolil porušit slib čestného boje za osud svého města, naopak využil svého důvtipu, aby své pronásledovatele

¹⁶ ZAMAROVSKÝ, Praha, 2000, str. 160.

¹⁷ VYMĚTALOVÁ, Karla, *Trója, aneb co zbylo z homérských hrdinů*, v KEPARTOVÁ, Jana, *Antika? Zajděte do kina, přečtěte román...*, Praha, 2006, str. 30.

¹⁸ EURIPIDES, *Médeia*, Praha, 2010, str. 68.

oddělil. Zatímco v boji jednoho muže proti třem by neměl šanci na úspěch, rozdělené bratry se mu podařilo jednoho po druhém porazit, až nakonec posledního z Curatiů bez boje zahubil. Bratři Horatiové tedy vybojovali nadvládu Říma nad Albou Longou a získali věčnou slávu, přičemž v Římě byl souboj bratrů považován za historickou událost. Dnes panuje přesvědčení, že se jedná pouze o pověst, která však může mít historické jádro. V příběhu se ukazuje, že pro válečníka je stejně jako odvahy a síly v boji důležitý i určitý důvtip, který dokáže pomoci k řešení jinak neřešitelných situací. Jako ctnost se tak v této báji ukazuje kromě ochoty bojovat za vlast a udatnosti v boji také určitá prozíravost, díky které je možné obrátit nepříznivou situaci ve vlastní prospěch.¹⁹

1.2. Rétorika

Řečnictví se začalo rozvíjet s rostoucí politickou činností a soudnictvím v Řecku v klasickém období, kdy hlavním centrem řečnictví se staly Athény. Řečnictví sloužilo v rámci žalob a obhajob u soudu, stejně tak mělo však význam umělecký či politický. Athénský řečník Ísokratés se tak zasloužil o zdokonalení attické prózy a ve svých řečech vyzýval k postupu proti Perské říši. Vyjadřoval se také k otázce státního zřízení, kdy doporučoval jako vzor idealizované ústavy Solón a Kleisthena. Podobně i řečník Démostenés začal v rámci rétoriky s projevy u soudu, později však vynikl především jako odpůrce makedonské nadvlády v Řecku.²⁰

Řečnictví se významně rozvíjí v době krize římské republiky, kdy neměl naději na politický úspěch nikdo, kdo nebyl schopný svá stanoviska náležitě obhájit. Velká část politických činitelů té doby tak byla oceňovanými řečníky, ať se jednalo o bratry Gracchy, Julia Caesara či Marka Antonia.²¹ Významnou osobností na poli řečnictví se stal Marcus Tullius Cicero, jenž se ve svých projevech držel zásady *probāre, movēre, dēlectāre*, tedy *přesvědčit, pohnout k činu a pobavit*.²² Ve svých řečech má řečník dle Ciceronova stanoviska buď podněcovat hněv, nenávist či bolest, nebo naopak od těchto věcí odvracet k mírnosti a soucitu. Sám přitom oslavuje římské právo (konkrétně *Zákony dvanácti desek*), jelikož se v něm odráží statečnost, moc a důstojnost Římské říše. Právě z toho důvodu pak vyzývá k úctě k těmto zákonům, u kterých, ve srovnání se zákony Řecka, oceňuje jejich systematičnost. Řečník má

¹⁹ ZAMAROVSKÝ, Praha, 2000, str. 186.

²⁰ BURIAN, OLIVA, Praha, 2015, str. 294.

²¹ Tamtéž, str. 547.

²² KEPARTOVÁ, Praha, 2005, str. 118.

zároveň povinnost být poctivý a svědomitý, nemá před soudy přednášet pravdy, kterým sám nevěří. I z toho důvodu je zásadní, aby řečník projevoval ve svém vystoupení emoce, jelikož nemůže být soucitu bez řečnickových slz. Cílem řečníka nemá být získat slávu či obracet lidi k vlastnímu prospěchu. Řečníkovi jde totiž vždy jen o blaho toho, v jehož prospěch mluví. Aby dosáhl úspěchu, musí však mluvit poutavě, neboť kdo mluví stručně a klidně, může sice poučit, nicméně nemůže uchvátit. Dle Ciceronových slov právě o uchvácení v rétorice jde.²³ Ideální řečník v sobě tedy spojuje vědecké vzdělání na jedné straně, na straně druhé praktickou řečnickou dovednost.

Dalším významným řečníkem byl Marcus Fabius Quintilianus, který žil v době principátu. Ve svém spise *Základy řečnictví* popsal nejen, jak má správný řečník vystupovat, ale také, jak správného řečníka vychovat od útlého věku. Vychvaluje žáka ctižádostivého, kterého chvála motivuje, kritika naopak zasáhne. Jazykový projev má přitom tři složky, které považuje Quintilianus jako přednosti: správnost, jasnost a zdobnost. K zdokonalení těchto složek má řečník číst básně, což je chápáno jako mužné a vážné, zároveň však plné půvabu. Řečník má mít všeobecnou znalost, která se sice v každé řeči projevit nemusí, nicméně dává řečníkovi určitou sílu. Učitel rétoriky přitom má dbát dobrých mravů: má být vážný, ne však vlídný, má se ke svým svěřencům stavit otcovsky, jelikož právě roli otce u svých žáků zastupuje. Takový učitel nemá mít neřesti, dokonce by měl neřesti nesnášet, přičemž má být laskavý, ovšem ne přehnaně. Jeho řeč by měla vždy zůstávat v rovině čestného a dobrého a neměl by zavírat oči nad chybami. Učitel nesmí být ani příliš hněvivý, neboť učitele, kterého žáci milují, pak snáze napodobují. Přehnaná chvála ze strany učitele ovšem může působit kontraproduktivně, jelikož může vést k tomu, že se žáci přestanou snažit. Rétorika je přitom chápána jako věda o tom, jak mluvit dobře, tedy čestně. Řečnické umění tak vlastně tvoří čestné muže, vede k tomu, být ctnostný. Na základě toho stanovuje Quintilianus rétoriku jako ctnost, jelikož je něčím, čím člověk nad ostatními tvory vyniká.²⁴ Zvláštní důraz přitom dává na to, aby se rétorika nestala uměním lidí zkažených, neboť pak by byla hrozbou pro společnost. Obavy z toho částečně vyvrací, kdy člověk zkažený nikdy nemůže být jako řečník dokonalý, protože takový člověk zřídka říká pravdu. Zájmem pravého řečníka tak je neustále prohlubovat vlastní všeobecné znalosti a znalosti z oblasti práva, díky kterým je schopen vynášet spravedlivé rozsudky. Mimo to je pro rétora žádoucí i znalost historie, v níž může nalézt příklady pro své vystupování.

²³ CICERO, Marcus, Tullius, *O řečníku*, Praha, 1940, str. 68.

²⁴ QUINTILIANUS, Marcus, Fabius, *Základy rétoriky*, Praha, 1985, str. 121.

1.3. Filosofie

Antická filosofie se začala rozvíjet již v polovině 6. stol. př. n. l. v pobřežních městech Malé Asie. Díky blahobytu zprostředkovanému skrze námořní obchod docházelo v těchto městech k rozšíření všeobecného vzdělání. Díky obchodu zároveň docházelo ke stykům mezi různými kulturami, díky čemuž došlo k podpoře duchovního života. Z učení nejstarších filosofů se nám nedochovaly žádné spisy, víme však, že se soustředili na hledání jakési pralátky, takzvané *arché*, ze které se snažili vysvětlit vznik světa a zákonitosti v něm. Morálním hodnotám se tito myslitelé dle dochovaných informací věnovali v tomto období zřídka, zmínky o smyslu života nacházíme u atomisty Démokrita. Podle Démokrita mohou lidé ve svém životě nalézt blaženost skrze spokojenost mysli, zvanou *ataraxia*, jež vychází z lidské umírněnosti, pohrdání smyslovými počitky, ale hlavně také vysokého hodnocení duchovních hodnot. Na základě duchovní složky rozlišuje Démokritos člověka od zvířat, pro které je tělesná síla kvalitou hlavní, u člověka je to však spíše síla intelektu.²⁵ Jako ctnost tak rozumí rozvíjení rozumové činnosti a moudrost.

V rámci učení sofistů, kteří své myšlení šířili za úplatu, dochází k obratu od přírody k člověku. Specifikum sofistického výkladu tkví v tom, že v lidském jednání, stejně jako v teoretických sporech, je posledním a nejdůležitějším hlediskem úspěch. Taková myšlenka v otázce rétoriky výrazně pozměnila její smysl, z pohledu sofistů nebylo totiž možné nalézt žádná všeobecně platná práva, pouze právo silnějšího. Není se tak čemu divit, že sofista Protágorás pronesl svůj slavný výrok o tom, že člověk je měrou všech věcí, čímž chtěl vyjádřit relativitu našeho poznání. Přestože si sofisté za svůj přístup zasloužili kritiku již v době svého působení, zasloužili se o to, že přenesli důraz z oblasti přírodovědné do oblasti lidských mravů a zákonů, díky čemuž na ně mohlo reagovat následné vrcholné období antické filosofie.²⁶

Určitým mravním vzorem se pro své činy spíše než pro své učení stává Sókratés, jenž se pro pravdu rozhodl vzdát toho nejcennějšího, tedy svého života. Sókratovou naukou prostupuje silný důraz na poznání sebe sama, které je základem všeho našeho jednání. Sókratés věřil, že lidé nejsou schopni činit věci špatné, pokud vědí, jaké věci jsou správné. Všechno naše špatné konání tak na základě této myšlenky vychází z nevědomosti, Sókratés se tudíž snaží moudrost mezi lidmi šířit, aby napomáhal jejich správnému rozhodování. Na rozdíl od sofistů

²⁵ STÖRIG, Hans, Joachim, *Malé dějiny filosofie*, Praha, 1991, str. 106.

²⁶ Tamtéž, str. 110.

odmítal brát za učení úplatu, metodou sofistů však neopovrhoval. Kvůli bezbožnosti a kažení athénské mládeže byl Sókratés postaven před soud, kdy pro svou záchranu měl odvolat své učení a vzdát se svých pravd. Sókratés však dle svého učení nesměl jít proti svému *daimoni*, tedy svému svědomí, nemohl se vzdát toho, co své žáky učil, neboť by tím popřel význam všeho, o co se snažil. Ve své řeči v Platónově dialogu *Kritón* popisuje Sókratés své rozhodnutí jako vycházející z lásky k vlasti a k zákonům, které jeho obec ctí. Nikdo Sókratovi nepřikázal, aby žil v Athénách, kdykoliv mohl město opustit a odebrat se do jiných měst, jejichž zřízení respektoval. On se však vždy vyjadřoval, že zákony Athén respektuje a ctí, ba že je obdivuje. U soudu měl prostor, aby požádal o milost, on však tak neučinil, jelikož mu smrt byla milejší než vyhnanství z obce, jejíž zákony ctil. Nebylo tak pro Sókrata myslitelné, aby v momentě, kdy mu jeho přítel Kritón nabídl možnost k úniku, nabídku přijal. Porušil by tím své zásady, které jej nutily vždy jednat spravedlivě v souladu se zákony své milované obce.²⁷ Kdyby tak nakonec přijal únik od právoplatného rozsudku Athén, zpochybnil by tak spravedlnost athénských zákonů, a tím by porušil slova, která svým žákům kázal. Raději tedy Sókratés přijal smrt, díky čemuž se stal morálním vzorem.

Sókratův žák Platón vyjadřuje morální hodnoty skrze svůj idealismus, tedy učení, ve kterém vše na světě vzniká jako odraz nejvyšší ideje dobra. Člověk se na dobrou světla podílí právě svou nesmrtelnou duší, která má tři složky: myšlení, vůle a žádostivost. K nejvyššímu dobru se můžeme dostat tak, že se pozdvihneme do světa nadsmyslového, kdy tělo a smysly chápe Platón jako pouta, která člověku v tomto pohybu zabraňují. Zdatnost či ctnost je přitom stav, kdy se duše takové situaci přibližuje, zároveň je tento stav podmíněn věděním. Platón uznává čtyři základní ctnosti, tedy: moudrost, statečnost, uměřenost a spravedlnost. Spravedlnost je přitom z těchto ctností nejvyšší, jelikož vychází ze všech ostatních složek, přičemž každá z těchto složek odpovídá jedné části duše: moudrost jako zdatnost rozumu, statečnost jako zdatnost vůle, uměřenost jako zdatnost ovládnutí žádostivosti. Jako nejvyšší formu mravního života chápe Platón společenství v dobrém státě, z toho důvodu rozvíjí vlastní teorii ideálního státu. Podobně jako u jednotlivce převládá rozum nad lidským tělem, ve společnosti má být ztělesněný skrze vládce, který bude podroben volbě. K této volbě musejí být budoucí vladaři náležitě vzděláváni, kdy do svých dvaceti let se mají věnovat studiu hudby, gymnastiky, matematiky a dialektiky. Následuje deset let dalšího studia, po němž se budoucí panovník bude ještě pět let věnovat studiu filosofie. V pětatřiceti letech už takto vzdělaným mužům chybí jen životní praxe, dle Platónovy teorie by se tedy měli ještě dalších patnáct let

²⁷ PLATÓN, *Platónovy spisy, svazek I*, Praha, 2003, str. 78.

věnovat praktickým záležitostem, věcem z reálného života. Teprve v padesáti letech se pak takoví muži mohou stát vládci, kteří v sobě sjednotí jak moc, tak moudrost.²⁸

Aristotelés rozvíjí učení svého učitele o ctnostech, kdy jako nejvyšší dobro klade blaženost. Dokonalosti každému živočichu vlastní je možné dosáhnout, pokud daný živočich rozvíjí právě tu činnost, ke které byl stvořen. Člověk je podle Aristotela především osobností rozumovou, jeho ctnost tedy spočívá právě v rozvinutí jeho rozumové povahy. Dále rozlišuje Aristotelés ctnosti dvojí: ctnosti etické, které spočívají v ovládnutí smyslových pudů pomocí rozumu, a ctnosti dianoetické, jež vycházejí ze stupňování rozumu jako takového. Člověk zároveň ke svému naplnění potřebuje život mezi podobnými živými bytostmi jako je on sám. Nejvyšší formou mravnosti je přitom společenství lidí žijící podle zásad zákona a ctnosti.²⁹

V období helénismu se rozvíjely směry další, mravností a etikou se přitom nejvíce zabýval stoicismus. Jedním ze základních motivů této etiky je život v souladu s přírodou. Takový život je chápán jako život rozumný, neboť se jedná o život v souladu s přirozeností světa. Skrze rozumnost může člověk nalézt v životě blaženost, tato rozumnost je zároveň chápána jako ctnost. Ctnost je pro stoiky jediným dobrem, jejím protějškem je naopak špatnost, jež spočívá v životě nerozumném. Pro stoiky tak platí, že vše ostatní, na příklad zdraví, majetek, nemoc, smrt či chudoba, důležité není, přestože ostatní lidé tomu připisují hodnotu. Náš rozum má svou činnost ztíženou afekty, které náš rozum matou a mohou tak způsobit, že to, co je špatné, se nám může jevit jako hodnotné. Úkolem člověka je proto neustálý boj proti afektům, kdy se snažíme dosáhnout stavu osvobození duše od vášní, zvaného *apatheia*. Ten, kdo dokáže zmíněného stavu dosáhnout, se stává moudrým, a pouze skrze moudrost se může stát skutečně svobodným, neboť je nezávislý na všem vnějším. Pouze takový člověk se může stát bohatým, ctnostným, spravedlivým či šťastným. V rámci společnosti vznášejí stoikové dva základní požadavky: spravedlnost a láska k člověku, tedy i láska k lidem, které antická tradice chápala jako otroky a barbary. Takové stanovisko bylo pro antickou tradici unikátní, neboť řecká a římská společnost připisovala rovnocenný status pouze svobodným občanům.³⁰ Tuto tendenci vyjadřuje ve svém díle římský stoický filosof Seneca, podle něhož se má člověk k otrokům chovat jako k lidem, které má pod svou ochranou. Dále rozvíjí vztah panovníka vůči svým poddaným, který by měl stát především na základě shovívavosti. Mírného vladaře přitom dle Senecových slov poslouchají lidé spíše než přísného, zároveň platí paradoxní úměrnost, že čím více jsou prohršky trestány, tím více se dějí. Pozici vladaře vůči lidu přirovnává římský stoik

²⁸ STÖRIG, Praha, 1991, str. 125.

²⁹ Tamtéž, str. 137.

³⁰ Tamtéž, str. 145.

k tělu vůči duši, jelikož pouze se správným panovníkem může být lid spokojený, stejně jako jen ve zdravém těle může být zdravý duch. Úlohu mírného vladaře považuje Seneca v přírodě jako přirozenou, odůvodňuje to argumentem, že královna včel je sice mezi včelami největší, nemá však žihadlo, aby trestala své svěřence.³¹

Specifický postoj v rámci helénistické filosofie zaujímal Epikúros a jeho následovníci, takzvaní epikurejci. Epikúrova filosofie je zpravidla chápána jako snaha o život ve jménu bezstarostného smyslového požitku. Politika a státní zřízení jsou tak vyčleněny z oblasti zájmu následovníků tohoto filosofa, přičemž hlavní důraz je kladen na život v soukromí. Interpretace Epikúrova učení jako bezmezného holdování smyslové rozkoši však není zcela správná, jelikož jej příliš zjednodušuje. Jediným cílem života podle epikureismu skutečně je blaženost, kterou chápe jako zažívání slasti a vyhýbání se strastem. Toto usilování o štěstí je řízeno rozumem, který se snaží dostat mysl do vyváženého klidu ducha, takzvané *ataraxie*.³²

Platónova etika se ještě jednou objevila v rámci myšlenkového proudu zvaného novoplatónismus, jenž staví jako nejvyšší cíl člověka opětovné sjednocení s nejvyšším principem, z něhož lidská duše vzešla. Podle Platónova vzoru stojí v jádru této filosofie čtyři základní ctnosti, které jsou však jen předstupněm duchovní cesty, jež vede do nitra lidské duše. Filosofické myšlení je nástrojem k tomuto posunu, ovšem jako nejvyšší stav lidské mysli je chápáno úplně ponoření do nás samých, tedy do toho božského v nás. Takový stav je pak jakýsi nevědomý zážitek, extatické spojení s bohem. Jedná se tak vlastně o posun lidského směřování k oblasti duchovna, které bylo typické pro filosofii Indie, pro filosofii Řecka se však jednalo o něco unikátního.³³

1.4. Celkový obraz popisovaného morálního vzoru

Na základě jednotlivých výše popsaných ctností si můžeme vyložit jakýsi ideál antického hrdiny, ke kterému se snažily společnosti starověkého Řecka a Říma směřovat. Takový ideál mohl posloužit jako předobraz pro vlastní cíle jedince, který byl motivován k všestrannému rozvoji. Souhrn ctností byl zároveň podpořen aristokratickým ideálem zvaným *kalokagathia*, který vedl lidi k rozvoji jak těla, tak ducha, ve smyslu jednoty krásného a dobrého.³⁴

³¹ SENECA, Lucius, Annaeus, *Vychovatel a utěšitel*, Praha, 1945, str. 222.

³² STÖRIG, Praha, 1991, str. 147.

³³ Tamtéž, 152.

³⁴ BURIAN, OLIVA, Praha, 2015, str. 237.

Samotný ideál *kalokagathia* však v antickém Řecku souvisel ještě s atributem dalším, tedy dobrým původem. Slovo vychází ze slov *kalos*, které vyjadřuje kvalitu estetickou i mravní, a *agathos*, v němž se kromě vyjádření morální správnosti jedince skrývá i rozměr správného, tedy urozeného původu.³⁵ Z dnešního pohledu se též pohled na ideál *kalokagathie* může zdát problematický, jelikož jsme na rozdíl od starověkých Řeků zvyklí oddělovat sport od běžného života. Stejně jako v antice v nás však do dnešních dní zbyla určitá potřeba soutěživosti a předhánění se, přičemž již v antice byl kladen důraz na soudržnost. Cvičení ve sportech (pojem *sport* je však moderní, v antickém Řecku výraz pro sport chybí³⁶) tak pomáhalo v přípravě i na válečnický život, jelikož vedlo mladé muže k ovládní vlastního hněvu. Ovládní hněvu a přehnané potřeby předhánět ostatní je tak pro antický svět také formou *areté*.³⁷

Ideálem mužné krásy je Achilles, jenž byl zároveň nejlepším z válečníků. Byl odvážný a silný, stejně tak byl čestný a ochotný respektovat svého nepřítele. Jeho podstatným charakterovým znakem je váha přátelství s Patroklem, jehož smrt jej přinutila změnit jeho stanoviska ohledně války. Přes všechny své kvality nedokázal Achilles čelit bohům, jelikož nakonec právě urážka boha Apollóna způsobila Achilleův pád. V Prométheovi se na druhé straně odráží kvalita dobrosrdečnosti a ochoty pomáhat i za cenu vlastního utrpení. Prométheus se sice bohům vzpouzel, nakonec ovšem s Diem našli společnou řeč, přestože se Prométheus stále držel svého stanoviska. Příběh Médeie a Iásona ukazuje význam lásky a dopad porušených slibů. Porušený slib vede k tragickým následkům, které tak jasně ilustrují důležitost věrnosti v životě jedince.

Skrze rétoriku poznáváme ideál na poli občanského života, v jehož rámci má člověk ctít zákony své vlasti a snažit se jednat spravedlivě. Skrze řečníka mají promlouvat emoce a pocity, které dokážou lidmi hýbat určitým směrem. Je však zásadní, aby hýbaly směrem k pravdě a spravedlnosti, jelikož rétorika ve špatných rukou by mohla být hrozbou pro společnost. S rétorikou souvisí i pozice učitelů, kteří se mají snažit nechválit přehnaně žáky, jelikož přehnaná chvála vede k ztrátě ambice ze strany studentů. Učitel však má působit tak, aby jej žáci měli v oblibě, jelikož pouze tak mohou napodobovat jeho kvality. Z toho důvodu má každý rétor, učitel, ale vlastně každý muž, být čestný a spravedlivý, jelikož jeho činy se budou vždy odrážet v chování mladých lidí, kteří jej vidí jako vzor. Nezpochybnitelný význam má pro rétora studium historie a dalších věd, neboť bez znalosti kontextu nemohou být jeho projevy nikdy skutečně spravedlivé.

³⁵ ŠÍP, Radim, *Kalokagathia. Ideál nebo flatus vocis?*, Brno, 2008, str. 26.

³⁶ Tamtéž, str. 9.

³⁷ Tamtéž, str. 17.

V antické filosofii pak působí jako největší morální vzor Sókratés, jenž pro vlastní pravdu obětoval svůj život. Jeho žák Platón na základě učení svého učitele určuje jako čtyři základní lidské ctnosti moudrost, statečnost, uměřenost a spravedlnost. V učení dalších filosofů se následně objevuje důraz na lidskou blaženost jako smysl života, zpravidla založenou na moudrosti. Člověk se tak obrací od světa poznávaného smysly, na které se naše poznání nemůže nikdy plně spolehnout. Východiskem pro naše poznání má být především schopnost rozumová, pomocí níž se jako lidé odlišujeme od ostatních živých bytostí. Nutně tak filosofie podporuje vzdělanost, díky které můžeme náš život žít skutečně svobodně. V učení stoiků se také odráží láska ke všem lidem, kdy shovívavost vůči ostatním lidem pokládají za vlastnost pro člověka žádoucí.

Ideál antického muže tedy vidíme především jako spravedlivého a čestného muže, žijícího v souladu s rozumovým poznáním. Takový člověk ctí zákony a řídí se tradicemi své vlasti, přičemž si uvědomuje význam zájmu o správu věcí veřejných, jelikož na ní závisí život všech občanů. Zároveň ctí bohy, neboť jejich moci se žádný člověk nemůže rovnat. Takový pravzor se zároveň rozvíjí jak v oblasti umění, ať už ve znalosti historie či v rámci řečnického umění, tak oblasti tělovýchovy, aby tak ctil zásadu *kalokagathia*. Pouze takový člověk může žít svobodně a zakusit životní blaženost. Právě takového člověka se pokusím v učebnicích dějepisu nalézt.

2. Kolektiv autorů, *Dějepis 6 pro základní školy a víceletá gymnázia, učebnice a pracovní sešit* – nakladatelství Fraus

2.1. Obecně o učebnici

Učebnice pro 6. ročník základních škol a primy osmiletých gymnázií věnuje tématu antického Řecka a Říma zhruba 60 stránek (z celkových 150). V jednotlivých kapitolách, které jsou rozvrženy vždy na dvě stránky formátu A4, představuje určitou problematiku formou souvislého textu, přičemž na konci každé kapitoly nabízí srozumitelné shrnutí látky. Učebnice obsahuje velké množství obrázků, map a různých fotografií, je bohatě doplněna otázkami, které směřují žáky k zamyšlení se nad tím, co se z textu dozvěděli. Její hlavní přednost ovšem vidím v tom, že se antická témata snaží propojovat s tématy z dnešního života, díky čemuž se tak může antika žákům výrazně přiblížit. Jako krásný příklad poslouží využití symbolu římského fotbalového týmu Lazio Řím k zapamatování oblasti, v níž Řím vznikl,³⁸ či vysvětlení slova panika skrze příběh boha Pána.³⁹

Ctnosti je v učebnici nejvíce možné pozorovat v rámci úryvků antických textů, kterými je historický výklad doplněn. Pro popsání konkrétních příkladů rozdělují látku učebnice do tematických okruhů, které z textu vyplývají.

2.2. Mytologie a legendy

Mytologie a různé formy legend se v učebnici objevují poměrně často, zpravidla však míří na odkazy na mytologii ve věcech, se kterými se běžně setkáváme, či na přísloví. Žáci se tak z učebnice mohou dozvědět o únosu Európy, podle níž snad byl následně pojmenovaný jeden z kontinentů, dále v ní mohou najít na příklad popis Amazonek jako bojovných žen a lovkyně. První Evropané v Americe pak údajně považovali dlouhovlasé indiánky právě za tyto bojovnice Amazonky, což se odrazilo v názvu Amazonského pralesu či v názvu nejdelší řeky světa. Poučný motiv je možné zpozorovat v popisu Atlanta, který byl kvůli vzpouře proti vládci bohů Diovi potrestán tím, že musel nést nebeskou klenbu, dále však učebnice Atlantův příběh nerozvádí.⁴⁰

³⁸ KOL. autorů, *Dějepis 6: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň, 2013, str. 113.

³⁹ Tamtéž, str. 109.

⁴⁰ Tamtéž, str. 85.

Útržkovitě zmiňuje učebnice příběh o trójské válce, nepodává o ní žádnou celkovou výpověď. Objevují se v ní jména některých hrdinů, jako na příklad Achilleus, Hektor či Odysseus, speciálně vyzdvihává roli Nestora, jemuž se dostávalo největší úcty. Důvodem pro tuto úctu byly jeho moudré rady, kterými pomáhal achájským vůdcům. Dále se dovídáme o příběhu Odyssea, který během deseti let bloudil na moři, přičemž jej stíhal hněv bohů. V příběhu je zvýrazněna kladná role Pénélopé, Odysseovy manželky, která na svého chotě věrně čekala a když se o ni ucházeli muži jiní, použila proti nim lest. Prohlásila, že s jiným mužem neuzavře sňatek dříve, než utká oděv pro svého tchána. Přes den sice na svém úkolu pracovala, nicméně v noci vždy své dílo rozpárala, aby tak nemusela splnit svá slova a provdat se za jiného muže.⁴¹

Víra v bohy dle učebnice spojovala obyvatele celého Řecka, kdy svět chápali jako rozdělený mezi dvě vrstvy, tedy svět smrtelníků a svět bohů. Prostředníky mezi těmito bohy byli údajně mýtičtí *héróové*, jako Achilleus či Hérakles, kteří vynikali svými obdivuhodnými činy. Bohové jsou chápáni skrze vlastnosti lidské, řecký *pantheon* je popisován jako rodina. Neoplývali tedy jen vlastnostmi kladnými, ale také těmi zápornými. Původ bohů je přitom vylíčen jako odpověď na otázky typu „*Kdo řídí svět?*“ či „*Kdo rozhoduje o osudech lidí?*“. Množství různých mýtů a bájí vzniklých v antice je dle učebnice velké, díky čemuž přistupovali lidé k víře v nadpřirozené síly svobodně. Nikdo tak nad lidmi neměl moc, aby měnil jejich představy o bozích, pomocí níž se orientovali ve světě a v rozhodování o tom, co je správné a co ne. Podstatné přitom bylo, aby lidé věřili, že bohové skutečně jsou, tudíž aby je uctívali.⁴²

Mytologický výklad dále doplňuje pracovní sešit, v němž je popsán Paridův soud. Na základě Paridova rozhodnutí vede žáky k zamyšlení nad tím, jakou volbu by v Paridově situaci sami udělali. Zároveň by se žáci měli zamyslet nad odůvodněním své volby, díky čemuž mohou zvážit, která z nabízených odměn jim připadá nejvíce atraktivní: panování nad celým světem, vítězství v každé bitvě či nejkrásnější žena světa.⁴³

Význam legend a mýtů pro starověký Řím je v učebnici ilustrován pomocí legendy o vzniku Věčného města. Popisuje totiž, jak Římané nenáviděli své etruské krále, a tak nebyli ochotni přiznat, že jejich město založili Etruskové. Vycházeli přitom z řecké kultury, z toho důvodu propojili vznik města s hrdinou trójské války Aeneem, který se podobně jako Odysseus také plavil deset let po moři, přičemž nakonec přistál v oblasti Latia. Jeho vzdálenými potomky

⁴¹ KOL. autorů, 2013, str. 89.

⁴² Tamtéž, str. 138.

⁴³ KOL. autorů, *Dějepis 6: pracovní sešit pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň, 2013, str. 39.

byli údajně zakladatelé Říma Romulus a Remus, díky čemuž tak byl původ města spjat s hrdiny trójské války.⁴⁴

2.3. Filosofie

Filosofové jsou v učebnici představeni jako skupina řeckých mužů a státníků, kteří vynikli praktickou životní moudrostí, která se zrcadlí v soupisech myšlenek, které po sobě zanechali. Jako první je zmíněn Thalés spolu se svou myšlenkou, že nejmoudřejší je čas, neboť jím všechno prošlo. Zároveň se v učebnici objevuje trojice jeho známých otázek a odpovědí. „*Co je nesnadné? Poznat sebe sama. Co je snadné? Dát radu jinému. Co je nejpříjemnější? Dojít svého cíle.*“⁴⁵

Největší pozornost je z filosofů věnována Sókratovi, jenž je uveden známým výrokem, podle kterého Sókratés ví, že nic neví (objevuje se zde pouze v této zkrácené formě). Podle tohoto filosofa může stát řídit správně jen ten, kdo získal správnou výchovu a řádné vzdělání. Je tedy zvýrazňován motiv, podle kterého se člověk nemůže rozhodnout špatně, pokud ví, co je správné. Cílem vzdělání má být právě toto lidem vyjasnit, aby se pak mohli zachovat jen dobře. Tato myšlenka je dále podpořena slavným nápisem „*Poznej sebe samého*“ na Apollónově chrámu v Delfách. Způsob Sókratovy smrti je zmíněn, bohužel se v učebnici nedovídáme nic o jeho vlastním rozhodnutí rozsudek přijmout, tudíž získáváme obraz mudrce, jenž byl jako odpůrce demokracie donucen vypít jed.⁴⁶

O Aristotelovi se z učebnice žáci mohou dozvědět, jaký přínos měl na poli fyziky a dalších věd. Z hlediska etiky se dovídáme o vztahu Aristotela k otroctví, který je vyličen pomocí jeho dvou myšlenek. „*Nejlepším druhem vlastnictví a nejdokonalejším ze všech nástrojů je otrok. Otroci tu být musí, neboť bez nich by svobodní občané nemohli žít.*“ Je škoda, že citáty jsou uvedeny bez dalšího vyjádření Aristotelových etických stanovisek, jelikož takto vytržené z filosofova učení působí příliš jednostranně. Učebnice ovšem nabádá k diskusi ohledně Aristotelových výroků vzhledem k dnešnímu právu a zákonům, díky čemuž dává učitelům možnost tento zjednodušený pohled objasnit.⁴⁷

Z římských filosofů vyzdvihuje učebnice nejvíce myšlenky Marka Aurelia, jehož prezentuje jako řádného a mírného panovníka. Obzvláště ctnostným panovníkem z něj činila

⁴⁴ KOL. autorů, *Dějepis 6: učebnice*, Plzeň, 2013, str. 117.

⁴⁵ Tamtéž, str. 96.

⁴⁶ Tamtéž, str. 102.

⁴⁷ Tamtéž, str. 99.

jeho láska k moudrosti a shovívavost vůči poddaným. Pomocí filosofových slov nabádá text k zastávání věrnosti a cti, naopak se čtenář má vyvarovat věcí, které vedou k přetvářce či které vedou k proklínání jiného člověka. Při své moudrosti zaznamenal císař své myšlenky v rámci knihy *Hovory k sobě*, jež měla být odkazem pro jeho potomky. Jeden z citátů Marka Aurelia je žákům představen v rámci pracovního sešitu. Žáci mají za úkol si citát přepsat do několika slov podle toho, jak textu porozuměli, díky čemuž se nad citátem mohou zamyslet. „*Svému vychovateli jsem povinen díkem, že jsem se od něho učil trpělivosti v nesnázích, spokojenosti s málem, samostatnosti v práci, nevtíravosti v záležitostech jiných a nedůvěřivosti k pomluvě.*“⁴⁸ Právě zde je zdůrazněn kontrast s císařovým synem Commodem, který dle učebnice po svém otci nepodědil nic z jeho moudrosti, rozvážnosti ani dobrotivosti. Projevil se jako krutý panovník, což mělo za následek nejprve ztrátu Commodovy autority, později i jeho smrt.⁴⁹

Učebnice představuje filosofy jako moudré muže, kteří hledají odpovědi na otázku, jak by měl člověk správně žít. Ve svých úvahách zohledňují zároveň vztah k přírodě i k společnosti jako celku. Důležitým atributem těchto mužů je vzdělanost, na jejímž základě se snaží uchopit smysl lidského života. Studium filosofie je v období římského principátu vyzdvižováno jako nejvýznamnější složka vzdělávání, kdy pomocí myšlenek filosofů byly představovány cesty k dosažení pocitu štěstí. O přátelství poučuje pomocí své promluvy Seneca, jenž varuje, abychom se neohlíželi jen na sebe, pokud uzavíráme přátelství. Takové přátelství vzniká na základě užitečnosti a může trvat jen tak dlouho, dokud jsme pro druhé užitečními.⁵⁰

2.4. Výchova a občanství

Hojně citovaným autorem je v analyzované učebnici Plútarchos, jehož citáty se zpravidla týkají výchovy. Roli vzdělání v antickém Řecku podtrhuje pomocí myšlenky, že válka je jako proud, který strhne a ničí vše, kromě vzdělání, které není válka schopna uloupit. Pomocí této myšlenky je uveden blok textu o výchově v Athénách, pro niž je typický důraz na sílu rozumu a moc člověka ovlivňovat dění kolem sebe. Právě z toho důvodu byli občané zdokonalováni v čtení a psaní, aby mohli tuto moc dále nabírat a šířit. V tehdejší Attice bylo dle textu výrazem vzdělanosti svobodného člověka schopnost přeříkat části Homérových zpěvů *Íliady* a *Odyssey*. Svobodní občané pak mohli dle libosti vyjadřovat své názory, stejně tak měli

⁴⁸ KOL. autorů, *Dějepis 6: pracovní sešit*, Plzeň, 2013, str. 59.

⁴⁹ KOL. autorů, *Dějepis 6: učebnice*, Plzeň, 2013, str. 131.

⁵⁰ Tamtéž, str. 132.

právo vlastnit pozemek, nosit zbraň a účastnit se politického života. Na druhé straně měli povinnost věrnosti a poslušnosti vůči úřadům a zákonům své obce. Nikdy zároveň nesměli zpochybnit autoritu bohů, kteří občany antického Řecka provázeli každým dnem.⁵¹ Zásadní ctností byla pro athénské občana na základě této kapitoly vzdělanost.

Předpokladem pro rozvoj vzdělanosti a dalších lidských svobod byly změny zákonodárce Solóna, který zavedl právo hlasovat na lidovém sněmu pro muže starší dvaceti let. Z hlediska mravů nabízí kapitola Solónův citát, který odráží hned řadu ctností. „*Měj dokonalost za spolehlivější než přísahu! Nelži! Pečuj o věci vážné! Nezískávej si přátele rychle, nezavrhuvej však ty, jež si získáš! Vládni, když ses nejprve naučil být ovládan! Nedávej rady nejpříjemnější, nýbrž nejlepší! Učiň si vůdcem rozum! Bohům vzdávej poctu, rodičům úctu!*“ Solón tak vyjadřuje celou řadu ctností, především však pravdomluvnost, rozumnost a věrnost. Učebnice se snaží význam těchto ctností zvýraznit tím, že nabádá žáky k diskusi na téma, který ze zmíněných výroků je v životě nejprospěšnější.⁵² Význam moudrosti je dále podpořen pomocí rčení *nosit sovy do Athén*, kterým se učebnice snaží látku přiblížit každodennosti.

Podobně jako o Athénách se žáci dovídají informace o Spartě, konkrétně o specifickém stylu tamní výchovy. Jak chlapci, tak dívky, zde byli vychováni k tělesné síle. U chlapců byla důvodem fyzická příprava na vojenská tažení, kterých se mohli účastnit od čtrnácti let. U dívek byla důvodem příprava na těhotenství a porodní bolesti. Chlapci byli skrze výchovu vedeni ke střídání stylu života, aby tak byli připraveni na různé podmínky, do kterých se na válečných výpravách mohli dostat. Mladí muži měli údajně nosit po celý rok jediný plášť, aby se naučili snášet teplo i chlad, a neměli si příliš zpohodlnit chodidla nošením sandálů, aby tak byli zdatnější v běhu. Učebnice nabízí prostor pro diskusi ohledně tématu spartské výchovy, aby tak žáci mohli projevit názor, jaké její prvky se jim líbí, jaké naopak odsuzují. Přes zdůrazňování kladného přínosu fyzické zdatnosti Sparťanů se kapitola snaží nepůsobit příliš černobíle, proto popisuje zaostávání na poli duchovní kultury a stavitelství, způsobené izolovaností lakónského města.⁵³

Dalším Plútarchovým citátem je uvedena tělovýchova, jakožto významná složka řecké výchovy. Mladé chlapce je dle Plútarchových slov třeba posílat k učitelům tělocviku, aby je nechali vhodně cvičit, a tak vytříbili jejich sílu a obratnost. Zdravé tělo v mládí má být totiž základem zdravého stáří. Na základě toho je popsán antický ideál *kalokagathia*, jenž je představován jednoduše jako výchova po stránce tělesné i duševní. Pro zdůraznění významu

⁵¹ KOL. autorů, *Dějepis 6: učebnice*, Plzeň, 2013, str. 100.

⁵² Tamtéž, str. 95.

⁵³ Tamtéž, str. 93.

soutěžení v životě starověkých Řeků jsou zmíněny výsady pro vítěze olympijských her, kterých se mohli účastnit jen svobodní občané. Tito *olympionikové* si výhrou zasloužili nejen zvěčnění vytesáním jejich jména do mramorové desky v Olympii, ale také osvobození od všech občanských povinností a daní.⁵⁴ Žák si tak může odnést pocit, že vysoké oceňování soutěží a sportovních výkonů, které může zažívat v dnešní době, vychází již z antického prostředí. Rozdílný oproti dnešní době je ovšem důraz kladený na zbožnost, kdy hry byly pořádány na počest bohů. Význam her je ještě podtržen faktem, že v jejich průběhu byl na celém území Řecka vyhlášen posvátný mír. V pracovním sešitě je pomocí úryvku z Plútarchova díla propojeno téma her s otázkou věrnosti vůči králi. Jeden spartský *olympionik* údajně odmítl nabízenou sumu peněz s tím, že jediný prospěch, který pro něj z jeho vítězství vyplývá, je stát před svým králem a bojovat s jeho nepřáteli.⁵⁵

Tematiku ctností učitele uvádí kapitola následující, v níž popisuje antický spisovatel Plútarchos, že pro děti je třeba volit takové učitele, kteří se vyznačují bezúhonným životem a způsoby, kterým nelze nic vytknout. Zároveň by měli takoví učitelé mít nejlepší zkušenosti, jelikož správná výchova je pramenem dokonalosti. Vhodné rady a správná ponaučení jsou tak pro mladé lidi jako opora pro řádný vývoj jejich mravů. Význam vzdělání zvyrazňuje kapitola pomocí příkladu Alexandra Makedonského, jemuž se dostalo výjimečného vzdělání od filosofa Aristotela. Na základě textu je Aristotelově výchově připisována zásluha za Alexandrovu lásku k helénistické kultuře, která se odrážela v jeho vztahu k dobytým územím.⁵⁶ Samotný Alexandr Makedonský je pro studenty představen jako dokonalý hrdina pomocí slov řeckého spisovatele Arriána. Údajně měl mít krásnou postavu, ve své práci být vytrvalý a hbitý. Autor popisuje Alexandrovu lásku k nebezpečí, přičemž nikdy nezapomínal ctít bohy. Skvělý byl také v oblasti rozhodování, jelikož vždy dokázal přesně rozpoznat, co je třeba učinit, a vždy dokázal z daných skutečností vyvodit pravděpodobný následek. Vojsko dokázal skrze svou moudrost skvěle organizovat, zároveň dovedl vždy pozdvihnout odvahu vojáků a pomocí vlastního odhodlání je zbavit strachu. Přitom vždy ctil uzavřené smlouvy a závazky, k tomu navíc zacházel se zdroji šetrně, ovšem vůči přátelům neznala jeho dobročinnost mezí. Po vykreslení dokonalého obrazu hrdinného Alexandra nabízí učebnice zamyšlení nad otázkou, nakolik byly Alexandrovy kladné vlastnosti utvářeny výchovou a vzděláním. Skrze osobu helénistického panovníka tak

⁵⁴ KOL. autorů, *Dějepis 6: učebnice*, Plzeň, 2013, str. 103.

⁵⁵ KOL. autorů, *Dějepis 6: pracovní sešit*, Plzeň, 2013, str. 41.

⁵⁶ KOL. autorů, *Dějepis 6: učebnice*, Plzeň, 2013, str. 104.

text ukazuje význam výchovy, který se promítá do charakterových vlastností podstatných v každodenním životě.⁵⁷

O Periklovi se dovídáme slovy historika Thúkydida, jenž jej líčí jako občana majícího moc na základě své vážnosti a moudrosti. Nejenže dokázal lid držet na uzdě, dokázal lidi i vést správným směrem. Zřízení Athén popisuje autor sice jako demokracii, nicméně vládní moc měla náležet prvnímu z občanů, tedy Periklovi.⁵⁸ Hlavním kladným atributem je u Perikla opět moudrost, doplněná o vůdcovskou zdatnost. Pod vedením ctnostné osobnosti se plně může rozvinout výchova, která musí být dle slov Plútarcha prováděna domlouvami a radami, nikdy však pomocí ran a jiných fyzických trestů. Stejně tak je třeba mladé chlapce odrazovat od neslušného mluvení, v rozhovoru by měli být příjemní a vlídní. Řeč je totiž dle antického autora stínem činu.⁵⁹

Vzdělávání je pro prostředí antického Říma propojeno s významem výchovy dětí, v jejímž rámci šlo především o pěstování úcty ke starším lidem, rodinným a římským tradicím. Chlapci byli vychováváni otci, zatímco dívky zůstávaly pod dohledem své matky, přičemž v rodinách mnohdy působili učitelé a chůvy z Řecka. Vzdelávání probíhalo ve veřejných školách, kde se děti učily latinskou a řeckou mluvnici, literaturu a matematiku. Kolem dvanáctého roku života je čekal přechod do školy gramatické, v níž se věnovaly především gramatice, literatuře a básnictví. Od šestnáctého roku života se následně mladí Římané věnovali zemědělství na statcích svých otců. Někteří se však místo toho věnovali studiu rétoriky či zdokonalování svých bojových schopností.⁶⁰ Na základě textu je žákům představeno, že pro Římany byly výchova a vzdělávání velmi podstatné, jelikož vzdělaní lidé se ve starověkém Římě těšili velké úcty.

Podobně se v učebnici dovídáme o významu občanství pro Římany, díky kterému získávali řadu výsad, které nenáležely cizincům ani otrokům. Takové výsady byly na příklad právo na majetek, právo uzavírat sňatky, právo odvolat se proti rozsudku smrti, právo stát se úředníky a hlasovat o záležitostech věcí veřejných. Popisovaná situace je ještě podtržena Ciceronovým citátem. „*Spoutat římského občana je bezpráví, zmrskat ho je zločin, zabít ho je takřka otcovražda.*“ Jako nejvyšší trest pro římského občana je přitom prezentována právě ztráta občanství, k čemuž mohl být občan odsouzen stejně jako k vyhnanství či ztrátě osobní svobody.⁶¹ Občanům Říma připisuje básník Vergilius tu úlohu, aby vládli národům skrze své

⁵⁷ KOL. autorů, *Dějepis 6: učebnice*, Plzeň, 2013, str. 105.

⁵⁸ Tamtéž, str. 98.

⁵⁹ Tamtéž, str. 84.

⁶⁰ Tamtéž, str. 128.

⁶¹ Tamtéž, str. 121.

umění. Přestože mohou ostatní lépe řečnit, římský občan dává světu pokoj a právo, je laskav ke svým poddaným, na druhé straně odboj spravedlivě trestá válkou.⁶² Pro Catona byl vzorem dobrého Římana ten, kdo dobře ovládal rolnické řemeslo a uměl se dobře pohybovat v umění obchodu. Schopnosti římského občana jsou dále vyzdvihovány na příkladu třech římských císařů. Augustus je oceňován pro mír, který za jeho vlády nastal, přičemž text oceňuje Augustovu štedrost vůči lidu a vojsku, které tak získal na svou stranu. V protikladu k úspěšnému Augustovi je představen podezřívavý a krutý Tiberius, který podle učebnice pro svou krutost nakonec zemřel rukou jednoho ze svých důvěrníků. Oslavovaným panovníkem je poté naopak Titus, jenž podle dějepisce Aurelia Victora předstihl svého otce vlastnostmi jako vzdělanost, šlechtnost a štedrost.⁶³ Stejně tak, jak učebnice vyzdvihuje vlastnosti jako vzdělanost a štedrost u běžného občana, oslavuje je i u římských panovníků.

2.5. Shrnutí výskytu ctností v učebnici

Antické ctnosti se v této učebnici objevují nejčastěji skrze úryvky antických pramenů, kterými jsou kapitoly poměrně často doplňovány. Kniha neobsahuje žádnou pasáž věnovanou přímo tématu ctností, nicméně téma je možné na určitých místech spatřit. Nejvíce se odráží v kapitolách ohledně výchovy a občanství, na jejichž základě si žáci mohou udělat představu o ideálním občanovi Athén či Říma.

Nejméně využitého potenciálu vidím v oblasti mytologie, která je zmiňována jen velmi okrajově, a hlavně ve vztahu k jejímu odrazu v dnešní době, spíše než skrze převyprávění příběhů. To je dle mého názoru škoda, jelikož v mýtech jsou často zobrazovány osudy hrdinů ctnostných, ale i potrestání postav nečestných. Význam mytologie pro obyvatele antického Řecka a Říma nicméně zmíněn je, ať už skrze sportovní hry na počest bohů či jejich uctívání v každodenním životě.

Jako hlavní ctnosti vystupují v učebnici moudrost a mírumilovnost, u panovníků ještě štedrost. Kniha ukazuje různé způsoby výchovy, kdy cílem je vždy ctnostný a rozumný občan. Vzdělání je zvládnuto především v osobě Alexandra Makedonského, který je ilustrován jako panovník moudrý a rozvážný, přirozený vůdce lidu. Podobně je chválen i Periklés, žákům je tak představeno, že moc a respekt si získávali panovníci ctnostmi. Na druhou stranu ale kniha také ukazuje, že tomu vždycky nebylo tak, což podtrhuje pomocí osudů římských císařů Tiberia

⁶² KOL. autorů, *Dějepis 6: učebnice*, Plzeň, 2013, str. 134.

⁶³ Tamtéž, str. 130.

a Commoda, které nakonec jejich krutost stála život. Pro oblast Říma je dále zvýrazněno občanství jako zdroj řady výsad. Ctnostný muž tak musí nejen ctít bohy, ale také zákony své obce, aby tak o výsady z občanství plynoucí nepřišel.

Celkově je v učebnici poměrně hodně prostoru věnováno tématu ctností a mravních hodnot, tyto informace ovšem stojí zpravidla mimo hlavní text. Žák tak musí s učebnicí pracovat specifickým způsobem, aby mu tato témata neunikla. Velmi přínosný je vysoký výskyt citací antických autorů, které zpravidla obsahují odkazy na antické ctnosti. Určitý pohled na antické ctnosti žák z učebnice tedy získat může, nicméně je toto téma upozaděno politickému vývoji a snaze o propojení látky s dnešním dnem.

3. Dějepis 6 pro základní školy – Pravěk a starověk – Veronika Válková – a pracovní sešit od Františka Parkana a kolektivu

3.1. Obecně o učebnici

Učebnice Veroniky Válkové z roku 2017 představuje téma antiky na 66 stranách z celkových 144. Hojně se v ní vyskytují obrázky a mapy, kterými se snaží látku přiblížit žákům. Obsahuje poměrně hodně souvislého textu, doplněného různými návrhy na úkoly a témata pro referáty. V knize se objevují často odkazy na propojování tematiky s dalšími školními předměty, kdy odkazuje na učitele dalších předmětů, aby určité téma dovysvětlili. Každá kapitola je rozprostřena na přibližně deseti stránkách a je zakončena shrnutím, které je doplněno o slovníček cizích pojmů a o skloňování jmen zmíněných v textu. Učebnice nabízí mnoho návrhů na úkoly pro zajímavost, které se odklánějí od období minulosti a snaží se propojit tematiku jednak s tématy z dnešního dne, jednak s tématy z jiných oborů.

Antické ctnosti se v učebnici objevují především v rámci zajímavostí na okrajích jednotlivých stran, nikoliv v hlavním textu. Můžeme je pozorovat hlavně v rámci částí dotýkajících se mytologie a občanství; na základě toho témata rozdělují v následující části.

3.2. Mytologie a křesťanství

Mytologie se v učebnici objevuje skrze převyprávění příběhů některých antických bájných postav, tyto příběhy jsou vždy v rámci stránek na jejich okraji, jsou tedy prezentovány jen jako jakási zajímavost či nadstavba. Jako první z příběhů je žákům představen cyklus bájí kolem ostrova Kréty, počínaje únosem Európy a konče Théseovým vítězstvím nad zrudným Mínótaurem. Osudy jednotlivých hrdinů jsou ovšem převyprávěny velmi stroze, není v nich kladen důraz na stránku ctností. Není tak zdůrazněn faktor Ikarova rozhodnutí neuposlechnout svého otce, kvůli čemuž nakonec letěl příliš vysoko, až se nakonec jeho křídla rozpadla a on utonul. Na druhou stranu je ale zmíněna odvaha Thésea, který se rozhodl zbavit Athény kruté daně, placené každoročně Krétě v podobě sedmi dívek a sedmi chlapců. Přidal se tak dobrovolně k vylosovaným mladíkům a dívkám, aby se dostal k obávanému Mínótaurovi, a s

pomocí Ariadny se mu podařilo stvůru porazit.⁶⁴ V pracovním sešitě jsou žáci dále motivováni, aby si sami vyhledali, jak podle bájí vznikly názvy Evropa a Egejské moře.⁶⁵

Poměrně podrobně se snaží učebnice vykreslit příběh trójské války, který sleduje až k počátku tohoto konfliktu u Paridova rozhodnutí, přičemž o původu jablka sváru se dále nezmiňuje. Zdůrazňuje ovšem povahu konfliktu jakožto střetu způsobeného urážkou cti spartského krále Meneláa, které se dopustil mladý Paris. Samotné dobytí Tróje popsané není, autorka vybízí žáky k zjištění této informace od vyučujících dějepisu či českého jazyka. Zvláště zvýrazněnou osobností příběhu je Odysseus, jenž se po válce ještě deset let plavil po moři, přičemž na něj po celou dobu čekala jeho žena Pénélopé. Její věrnost je zdůrazněna jako vlastnost hodná obdivu.⁶⁶

Hlavní jména řeckého *pantheonu* jsou žákům představena pomocí jejich typických atributů, příběhům o jejich vzájemných vztazích však – z důvodů omezeného rozsahu textu – prostor věnován není. Učebnice přitom zdůrazňuje lidské vlastnosti bohů, kteří tak nepůsobí jako dokonalé bytosti, ale spíše jako jakýsi předobraz antického člověka. K představení některých bohů je tak paradoxně použita pouze jejich negativní vlastnost, Arés je tak popsán jako divoký a nepřilíš chytrý bůh. Zároveň autorka zdůrazňuje mnohost názorů v rámci řeckého *pantheonu*, kdy ne všichni bohové se v určitých otázkách shodli. Tento fakt je ilustrován pomocí podporování různých stran v trójské válce, do níž podle textu bohové „*zcela nesportovně zasahovali*.“ Na bozích je tak představena především jejich lidská stránka, díky čemuž se k antickému člověku dostávají blíže.⁶⁷

Přítomnost bohů v životě antického člověka je dále podpořena skrze popis her, které byly pořádány k počtě některého z bohů. Dovídáme se o různém významu jednotlivých her, kdy některé se týkaly pouze daného místa, a některé byly navštěvovány obyvateli celého Řecka. Jako takové významné všeřecké hry jsou popsány hry konané v Olympii, Athénách či Delfách. Význam Delf je dále podtržen díky tamní věštírně, do které si chodili pro radu nejen obyvatelé Řecka, ale také Malé Asie a Itálie.⁶⁸ Bohové byli v rámci takových her uctívání pomocí sportovních klání, hraní na hudební nástroje, zpěvu a recitování básní. Odměnou pro vítěze byly dle slov autorky pouze sláva a olivový věnec, čímž je zdůrazněn význam nemateriálních hodnot pro obyvatele antického Řecka. S tím souvisel i fakt, že her se mohli

⁶⁴ VÁLKOVÁ, Veronika, *Dějepis 6 pro základní školy – Pravěk a starověk*, Praha, 2017, str. 72.

⁶⁵ PARKAN, František, a kolektiv, *Dějepis 6 pro základní školy – Pravěk a starověk, pracovní sešit*, Praha, 2019, str. 24.

⁶⁶ VÁLKOVÁ, Praha, 2017, str. 76.

⁶⁷ Tamtéž, str. 90.

⁶⁸ Tamtéž, str. 86.

účastnit pouze bezúhonní řeckí občané. Ženy měly své hry vlastní, jelikož se mužských her účastnit nemohly. Takové hry se nazývaly *Héraia* a konaly se každé čtyři roky na počest bohyně Héry v Olympii. Posvátné hry byly pro řeckou kulturu tak významné, že se v jejich průběhu nesměly vést války, přičemž takové pravidlo bylo v období dvanácti století, ve kterých se hry pořádaly, porušeno jen výjimečně. Pevná spjatost olympijských her s pohanskými božstvy vedla nakonec k jejich zrušení císařem Theodosiem roku 393 n. l., jelikož uctívání pohanských božstev již nebylo v době křesťanské Římské říše žádoucí.⁶⁹ Učebnice dále popisuje oživení olympijských her na konci devatenáctého století zásluhou francouzského barona Pierra de Coubertina. Autorka ovšem uvádí nešťastný poznatek, tedy že baronovi se sice podařilo obnovit tradici her, nicméně nepodařilo se mu oživit antické ideály s hrami spojené. Ilustruje to pomocí častých dopingových skandálů, a především pomocí odložení olympijských her roku 1940 kvůli druhé světové válce. Zatímco starověcí Řekové v době her odkládali války a věnovali se uctění svých božstev, ve dvacátém století došlo naopak k odložení her.⁷⁰

Do oblasti Říma se učebnice přesouvá skrze příběh Aenea a založení Věčného města. Spojuje tak po stránce mytologického původu římský lid s hrdinou trójské války Aeneem, jenž se oženil s dcerou krále Latinů, když do oblasti dnešní Itálie doplul deset let po konci trójské války. Skrze osud Rhey Silvie se učebnice dostává až k zakladatelům města Romulovi a Removi, jejich spor představuje jako konflikt cti. Bratři se nepohodli, po kom z nich město pojmenují, Romulus tak svého bratra zabil a pojmenoval město po sobě.⁷¹

U příběhu Rhey Silvie se kniha zastavuje ještě jednou, tentokrát v souvislosti s kněžkami bohyně Vesty, vestálkami. Vesta byla římskou bohyní krby, kolem něž se sdružovala celá rodina. Římané přitom podle slov autorky chápali celý svůj stát v přeneseném slova smyslu jako velkou rodinu, Vesta tak vlastně byla ochránkyní celého Říma. Její posvátný chrám se nacházel na římském fóru, kde planul věčný oheň symbolizující samotnou bohyni. O oheň se staralo šest vestálek, které byly deset let připravovány na své poslání, aby je pak mohly deset let vykonávat. Po celou dobu své služby musely vestálky zůstat pannami, pokud by některá z nich toto nařízení porušila, byla by pohřbena zaživa. Tímto se žáci dovídají o významu mytologie pro Římany a o krutém trestu, který by následoval za porušení takového pravidla. Rhea Silvia byla přinucena stát se vestálkou, aby nemohla na svět přivést žádné syny,

⁶⁹ VÁLKOVÁ, Praha, 2017, str. 97.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž, str. 102.

zamiloval však do ní samotný bůh Mars, který s ní syny zplodil.⁷² Lidská pravidla tak podle tohoto příběhu nejsou zábranou pro božskou vůli, i z toho důvodu bylo v antice důležité bohy ctít.

O osudu další ženy a o vzniku dalšího města vypráví učebnice v příběhu krásné Didony. Kromě krásy oplývala Dido také chytrostí, díky které se jí podařilo získat velké území pro budoucí město na území dnešního Tuniska. Město získalo název Kartágo a jednoho dne u něj přistál na své cestě Aeneas, do kterého se Dido zamilovala. Přestože Aeneas by byl v Kartágu rád po boku Didony zůstal, podvolil se nakonec vyšší vůli – tedy božím příkazům vyplout dál. Tím ovšem způsobil tragický osud Didony, která si ze žalu vzala život.⁷³ Aeneův čin zapadá do hierarchie římských hodnot, jelikož se v něm odráží naprostá oddanost plnění morálních povinností. Přestože sám Didonu miluje, rozhodne se ji Aeneas ve jménu budoucnosti své vlasti opustit. Dal tak přednost vyšším hodnotám na úkor osobní lásky, čímž stanovuje určitou ctnost římského občana, která je popisována jako *pietas*, tedy svědomité plnění mravních povinností.⁷⁴

S přelomem letopočtu se kniha obrací ke vzniku křesťanství, který popisuje skrze příběh Ježíše Krista. Kromě Ježíšova původu se žáci dovídají o Ježíšově učení a konání mocných činů, na jejichž základě získával příznivce a učedníky. Ježíš poukazoval na hříšný život některých lidí, mimo jiné i kněží, z toho důvodu byl uvězněn a souzen. Ježíš byl souzen Pilátem Pontským, správcem provincie, který sice Ježíše popraviti nechtěl, nakonec však ustoupil tlaku místních kněží a nechal Ježíše ukřižovat. Ježíš Kristus je tak představován jako osobnost, která položila za své přesvědčení život.⁷⁵ Žákům je dále představena rozdílnost křesťanství vůči řeckému a římskému polyteismu – zatímco bohy z řeckého a římského *pantheonu* si mohli lidé naklonit věcnými dary, křesťanský Bůh od lidí vyžadoval určité chování, myšlení a cítění. Křesťanství tak vycházelo ze specifické morálky, která se řídila pravidly vyjádřenými v *Desateru přikázání*. Přestože lidé jako jednotlivci mohou chybovat, Bůh je stále miluje, proto požadovali křesťané lásku k bližnímu. Rovnoměrná láska Boha ke všem lidem zdůrazňovala rovnost všech lidí, díky čemuž se taková víra stala přitažlivou pro nižší vrstvy společnosti.⁷⁶ Srovnání křesťanství s řeckým a římským polyteismem je tak dobrým nástrojem pro uvědomění určitých znaků antické společnosti. Rovnost lidí je aspekt,

⁷² VÁLKOVÁ, Praha, 2017, str. 104.

⁷³ Tamtéž, str. 107.

⁷⁴ SVOBODA, Ludvík a kol., Praha, 1973, str. 467.

⁷⁵ VÁLKOVÁ, Praha, 2017, str. 122.

⁷⁶ Tamtéž, str. 123.

který antické společnosti připsat nelze, stejně tak jako není možné u antických božstev mluvit o určitém požadavku mravního chování na člověka, i z toho důvodu, že antičtí bohové se mnohdy sami mravně nechovali.

3.3. Občanství a občanské vzory

Řecká společnost je v této učebnici v rámci homérského období popisována jako společnost rodová, stojící na hierarchii dané výší majetku. Bohatství se dědilo v rámci rodů, až docházelo ke vzniku rodové šlechty, *aristokracie*, v jejímž čele stál král. Přestože král byl postavením dědičným, je popisováno jako vyžadující osobní statečnost a moudrost, jelikož při svých rozhodnutích měl brát v úvahu rady shromáždění svobodných mužů.⁷⁷

Na společnosti archaického období popisuje autorka specifikum občanské správy městských států, kdy z občanství pramenila určitá práva a povinnosti. S tím souviselo především právo volit a být volen, kdy státy byly zpravidla řízeny státními úředníky. V tomto období bylo občanství dědičné, přičemž nejvyšší úřady zastávali příslušníci nejvyšší aristokracie. Cizinci a otroci, kteří tvořili v tehdejší společnosti značnou část, byli považováni za občany neplnoprávné.⁷⁸

Pro občanství byla významným předpokladem výchova, která je popisována pomocí příkladu ze Sparty. Chlapci byli od sedmi let odtrženi od rodin, aby mohli být vychováni v polovojenských družinách, kde se zdokonalovali jak fyzicky, tak byly budovány jejich občanské hodnoty. Kromě hodů diskem, běhu a zápasení s oštěpem, tak byli mladíci vedení ke skromnosti v jídle i odívání, učili se zároveň číst, psát a znát zákony. Specifickou výchovnou metodou byla nucení ke krádežím jídla, díky čemuž byla u chlapců pěstována bystrost a hbitost. Přistižení při krádeži byli krutě potrestáni, naopak ti, kteří přistižení nebyli, byli pochváleni. Žáci tedy mohou vidět, že morálka byla v tomto případě ohýbána k prospěchu jedince, což ukazuje, že nejvyšším zákonem pro člověka je pud sebezáchovy. Dále byli mladíci rozvíjeni po vojenské stránce, přičemž rodinu si mohli založit až ve třiceti letech, kdy se stávali plnoprávními občany. Tělesného rozvoje se dostávalo i dívkám, které ovšem byly vychovávány v prostředí domova. Mohly s muži závodit a byly rozvíjeny po stránce vojenské, měly tak nejsvobodnější a nejrovnoprávnější postavení v celém Řecku.⁷⁹ Naopak v Athénách

⁷⁷ VÁLKOVÁ, Praha, 2017, str. 77.

⁷⁸ Tamtéž, str. 79.

⁷⁹ Tamtéž, str. 81.

měly ženy postavení nejhorší, jelikož se nikdy nemohly stát plnoprávními, ve svém životě přecházely z područí otce do područí manžela. Ctnostná Athéňanka neměla sama ani vycházet na ulici, vždy měla být alespoň v doprovodu služky, nesměla sama sebe hájit u soudu, kde za ni mluvil manžel. Zároveň byla ženám dovolena účast jen na vybraných slavnostech, jejich vzdělávání bylo značně omezeno.⁸⁰

Téma antických osobností je rozvinuto v pracovním sešitě pomocí příkladů tří osobností antického světa, jejichž krátký medailonek si žáci mohou přečíst. Jedná se o Solónu, Alexandra Makedonského a Perikla, jména však do textu doplněna nejsou, žáci se jich tak mají dovtípit sami. Skrze Solónův příběh se kromě jeho reforem snaží sešit ukázat žákům význam zbožnosti, jelikož Solónovými slovy popisuje jím dosažené úspěchy jako vedené „božskou Athénou“.⁸¹ O Alexandrovi Makedonském přináší pracovní sešit několik zajímavostí, přičemž opět ukazuje jeho úspěchy ke vztahu k bohů, tentokrát dokonce k jeho údajnému božskému původu.⁸² U Periklovy osobnosti vyzdvihuje pracovní sešit nejvíce jeho moudrost, díky níž byl po dobu patnácti let volen do úřadu stratéga. Typicky přitom text zjednodušuje protiklad Athén a Sparty, jelikož se skrze Periklova slova vyjadřuje ke kulturní nadřazenosti Athén vůči Spartě. „*Město však bylo i kulturním centrem Řecka, vždyť tu žil i podivuhodný filosof Sokrates. Tohle Sparta nikdy nepochopila.*“⁸³

V období římské republiky jsou vyzdvihovány úřady, které byly vykonávány bezplatně, z toho důvodu je mohli vykonávat pouze bohatí občané. Zároveň musel být takový občan plnoprávný, což se týkalo pouze patricijů, plebejové se sice sněmů mohli účastnit, nicméně nemohli být voleni do vyšších úřadů. Postupně si plebejové vybojovali svého zástupce na zasedání senátu, funkci tribuna lidu, který díky svému právu *veto* mohl zamítnout takové rozhodnutí senátu, které by plebeje příliš poškozovalo.⁸⁴ V kontextu s bojem plebejů vysvětluje učebnice termín *emancipace*, jakožto boj o rovnoprávnost. Na základě toho pak nabádá žáky k diskusi na téma postavení žen v naší společnosti, stejně tak i o postavení dalších skupin obyvatelstva, které se o emancipaci snaží. Plnoprávnost občana byla zároveň v Římě podmíněna vojenským výcvikem, který probíhal mezi sedmnáctým a šedesátým rokem života. V souvislosti s vojenským výcvikem uvádí učebnice osud Kartága, které bylo ze strany Říma donuceno přijmout mír za těžkých podmínek. Kartágo nemohlo bez svolení Říma vést žádnou

⁸⁰ VÁLKOVÁ, Praha, 2017, str. 83.

⁸¹ PARKAN, Praha, 2019, str. 25.

⁸² Tamtéž, str. 28.

⁸³ Tamtéž, str. 30.

⁸⁴ VÁLKOVÁ, Praha, 2017, str. 106.

válku, čehož využívaly sousední státy, které si přisvojovaly kartáginské území. Kartáginci se nakonec rozhodli pro nutnou sebeobranu, Řím toho však využil jako záminky k útoku na svého rivala. Nejenže Římané odmítli přijmout nabízený mír, navíc ještě město dobyli a srovnali se zemí. Žáci se tak dovídají o z dnešního pohledu nespravedlivě krutém využití podmínek Římem, zároveň je poukazováno na morální otázku využití zvířat pro válku, která opět vychází z dnešního pohledu na věc. Skrze příklad využití slonů Hannibalem otevírá učebnice otázku, jaký pocit v žácích vyvolává zneužívání zvířat pro vojenské účely. Dále žáky vede k zamyšlení, jak lépe by bylo možné sílu, obratnost a inteligenci zvířat využít.⁸⁵

Rozvrstvení římské společnosti je dále ilustrováno skrze přístup k otrokům, ke kterým se občané Říma chovali různě. Otrok mohl mít dostatek jídla a ošacení, případně i péči v nemoci, pokud byl jeho pánem ctnostný muž. Na druhé straně nikdo nezabránil krutému zacházení s otrokem, pokud bylo takové zacházení vůlí otrokova pána. Pán mohl zároveň svému otrokovi dát svobodu, pokud jej chtěl odměnit za věrné služby či nějaký velký čin. Podobně si mohl otrok získat svobodu vykoupením, měl-li možnost ve volném čase vydělávat peníze, na příklad skrze obchod. Propuštěný otrok, propuštěnec, byl stále vázán věností ke svému původnímu pánovi, jehož na příklad podporoval ve volbách.⁸⁶ Specifickým typem otroků byli gladiátoři, kteří před očima diváků zápasili o holý život. V gladiátorských školách podstupovali tvrdý výcvik, přičemž se s nimi krutě zacházelo. Vedeni touhou po výhře, někteří dokonce raději v boji spáchali sebevraždu, než by padli rukou svého protivníka. Společnost gladiátorů byla tvořena válečnými zajatci, odsouzenci na smrt a v době krize republiky také chudými občany, kteří neviděli ze své situace žádné jiné východisko. Vlivem krutých podmínek zacházení a vyhlídky na smrt v boji docházelo v gladiátorských školách někdy ke vzpourám, ta nejznámější je spojována se jménem thráckého vojenského zběha Spartaka. Důvodem této vzpoury mělo dle textu být právě kruté zacházení občanů římské republiky s otroky, spojené s nadbytkem otroků a tím pádem i jejich nízkou cenou.⁸⁷ Rozměr touhy gladiátorů po svobodě či návratu do své rodné vlasti učebnice nezmiňuje.

Ve vztahu římské společnosti k ženám upozorňuje autorka na to, že byly ve srovnání s Athénami poměrně svobodné. Hlavní povinností ženy bylo starat se o děti a domácnost, kdy mohly zároveň se svými muži navštěvovat divadla a hry v cirku, pořádat hostiny a účastnit se jich. Děvčatům se dostávalo do raného věku základního vzdělání, později se vzdělávaly především v oblastech historie a filosofie. Postavení žen se ještě dále uvolnilo v důsledku

⁸⁵ VÁLKOVÁ, Praha, 2017, str. 108.

⁸⁶ Tamtéž, str. 110.

⁸⁷ Tamtéž, str. 111.

punských válek, kdy se ženy začaly starat o hospodářství vzhledem k tomu, že muži byli ve válce. Později vydal císař Augustus zákony, které postavení žen v římské společnosti ještě zlepšily. Ženy tak mohly samy nakládat se svým majetkem či samy za sebe vystupovat u soudu.⁸⁸

Žáci se z textu dovídají o charakterových vlastnostech Gaia Julia Caesara, který byl dle antických pramenů prozíravý a velmi inteligentní muž, stejně tak jako vynikající vojevůdce a schopný řečník. Byl zároveň umělecky nadaný, kdy skládal divadelní hry a napsal básně, svá válečná tažení popsal v dochovaných *Zápisích o válce galské* a v *Zápisích o válce občanské*. Typickým povahovým rysem pro Caesara byla krutost, se kterou zacházel s poraženými nepřáteli státu, ale zároveň také až překvapivá velkorysost vůči svým osobním nepřítelům.⁸⁹ Caesarův adoptivní syn Octavianus také podporoval umění, zvláště básnictví, z toho důvodu je jeho doba označována jako *zlatý věk římské literatury*. Octavianus se zároveň jako první muž říše snažil odvrátit morální úpadek společnosti, který souvisel s poklesem významu rodiny. Stále více se vyskytovaly rozvody a nevěry, až Octavianus nařídil, že neženatí muži nesměli dědit, neprovdané ženy platily zvláštní daně a příslušníci vyšších vrstev dokonce museli sňatky uzavírat. Rodinám s větším počtem dětí na druhé straně náležela peněžní podpora od státu. Učebnice na popud výkladu otevírá diskuse na téma úpadek významu rodiny v dnešní době, kdy žáky vede k zamyšlení, zda se vztah dnešních mladých lidí k manželství nepodobá době krize římské republiky a době Augustově.⁹⁰

Autorka dále popisuje, že pomocí kvalitní výchovy mělo být ve starověkém světě dosaženo počestnosti osob. Rozvoj základního vzdělání probíhal doma, kde byli chlapci i děvčata učeni rodiči či domácím učitelem. Státní školy v té době v Římě nebyly, existovaly pouze školy soukromé, za jejichž chodem stáli vzdělaní muži, zpravidla z řad propuštěnců. V takových školách byla dětem představována latinská mluvnice, řečtina, zeměpis, dějepis, astronomie a filosofie. Po patnáctém roce života mohli chlapci ještě dva roky studovat řečnictví, filosofii či práva. Časté byly také výjezdy za hranice, na příklad do Athén za studiem filosofie. V době císařství začaly vznikat i státní školy a své znalosti si prostřednictvím studia mohly rozšiřovat i dívky, které se věnovaly zpravidla filosofii či historii, jelikož znalosti z práva či rétoriky by ve veřejném životě uplatnit nemohly.⁹¹

⁸⁸ VÁLKOVÁ, Praha, 2017, str. 116.

⁸⁹ Tamtéž, str. 113.

⁹⁰ Tamtéž, str. 118.

⁹¹ Tamtéž, str. 132.

Spolu se vzdělaností podtrhuje učebnice význam rétoriky pomocí osobnosti Cicerona. Zdůrazňuje, jak výrazně Ciceronovi pomohla rétorika na poli politiky, přičemž jeho schopnosti mu i na několik let pomohly k pozici konzula. Skrze úryvek Ciceronova díla se žáci mohou seznámit se zásadami řečnictví, které pak mají porovnat s řečnickými dovednostmi dnešních politiků či televizních hlasatelů. Dobrý řečník by měl mluvit spisovně, měl by užívat bohatého slovníku a neměl by příliš používat výplňová slova typu *jako, vlastně, prostě*. Je také důležité, aby takový řečník mluvil srozumitelně, plynule a výrazně. Neměl by ve své řeči odbíhat do tématu, hlavně ale nesmí předčítat z papíru, jelikož takový projev již nelze hodnotit jako rétoriku.⁹²

3.4. Shrnutí výskytu ctností v učebnici

Učebnice zmínky o ctnostech obsahuje, ale popisuje je nepřímou, vyžaduje tak určitý přístup, aby bylo možné ctnosti zahlédnout. Zdůrazňuje význam náboženství a mytologie v životech obyvatel Řecka a Říma, nevyužívá však přitom morálních pouček z mýtů. Mýty představuje pro mýty samé, což jistě není na škodu, nicméně mýty mohly být dále ilustrovány skrze jejich morální poučení, čímž by možná byly lépe chápány v celku. Zároveň se dovídáme o křesťanství, v jehož rámci představuje jako morální vzor osobnost Ježíše Krista, jenž trpěl pro svou víru.

Ctnosti je možné v učebnici pozorovat hlavně skrze „ctnostného občana“, který je v různých pasážích představován. Občanství jako takové je popisováno jako zdroj určitých privilegií, ale také povinností, které byly pro občana dané doby stejně významné jako povinnosti vůči bohům. To předpokládá dodržování morálních ctností a čestného života. Důraz je kladen také na postavení žen v antickém Řecku a Římě, podobně jako na rozvrstvení společnosti a na postavení otroků v jejím rámci. Je zmíněn také význam rétoriky, především pro zlepšení společenského statusu.

Nedostatek vidím ve velmi omezeném výskytu tématu vzdělanosti a filosofie v učebnici. O filosofech se učebnice vyjadřuje minimálně, zmiňuje pouze jména některých z nich. Motiv vzdělanosti a moudrosti tak není ze získaných informací zjevný, je třeba jej dále rozvinout. Nicméně téma výchovy rozvinuto je, tudíž stačí tuto tematiku prohloubit.

⁹² VÁLKOVÁ, Praha, 2017, str. 131.

4. Jarmila Bednařiková, Lubor Kysučan, Marie Fejfušová, *Dějepis – pravěk a starověk* a pracovní sešit od Jany Zrníkové

4.1. Obecně o učebnici

Učebnice pro 6. ročníky základních škol a primy víceletých gymnázií se tématu antiky věnuje na 62 stranách, které jsou hojně vyplněné fotografiemi, členěným textem a ilustracemi od Mariana Michálka a Petra Modlitby. Specifikem knihy je důraz kladený na každodennost, které je v rámci každého dějinného období věnována vlastní kapitola. Dovídáme se tak o lidech dané epochy, co jedli, kde bydleli, jak se oblékali či jak trávili svůj volný čas. Na spodní liště stránek je možné vidět překlad některých použitých termínů do anglického a německého jazyka, díky čemuž si žák může rozšířit své znalosti i v oblasti cizích jazyků. Kapitoly jsou dále členěny do podkapitol, na jejichž konci je vždy opakování, které žákům připomene nejdůležitější poznatky z dané látky.

Ctnosti můžeme v učebnici spatřit především v oblastech týkajících se mytologie, antické společnosti a vybraných antických osobností.

4.2. Mytologie

Mytologie se v této knize oproti ostatním učebnicím vyskytuje poměrně zřídka, je však vždy součástí hlavního výkladového textu. Nejprve představuje učebnice řecký *pantheon* a jeho nejvýznamnější osobnosti. Popisuje sídlo bohů na hoře Olympu, přičemž bohové samotní jsou popsáni jako podobní lidem. Měli tak lidské vlastnosti, hádali se mezi sebou a vůči sobě byli vzájemně závistiví. Jediný rozdíl tkvěl v tom, že na rozdíl od lidí byli bohové všemocí a nesmrtelní. Na popud této informace zdůrazňují autoři zajímavý aspekt řeckého polyteismu, tedy že vlivem „*zlidštění bohů*“ neměli Řekové z bohů tak posvátnou hrůzu, jako měli Egypťané. Řekové bohy uctívali v chrámech, kde jim pravidelně přinášeli oběti a kde pro ně pořádali různé náboženské slavnosti. Na rozdíl od křesťanských chrámů Řekové do chrámů nesměli vstupovat s výjimkou těch, kteří se starali o vnitřek chrámu a o sochy. Taková funkce byla ve společnosti považována za velmi čestnou. Dalším významným náboženským místem kromě chrámů byly věštírny, které Řekové navštěvovali předtím, než udělali nějaké podstatné

rozhodnutí. S bohy bylo možné komunikovat prostřednictvím úst kněží, přičemž každý, kdo chtěl slyšet věštbu, musel nejprve zaplatit a přinést obět.⁹³

Pro zdůraznění vzájemného soupeření bohů vybírají autoři pověst o vzniku města Athén, v níž se ukazuje svár mezi Athénou a Poseidónem. Pře spočívala v tom, po kterém z bohů se bude město jmenovat. Poseidón se pokusil obyvatele města ohromit tím, že do země zasekl svůj trojzubec, díky čemuž ze země vytryskl pramen vody. Athéna na druhé straně darovala obyvatelům města olivovník, který byl lidem města shledán jako cennější. Město tak bylo na počest bohyně pojmenováno Athény a místo na pahorku kolem olivovníku bylo od té doby posvátné.⁹⁴

Prostředí antického Říma uvádí učebnice pomocí báje o založení města spojené s nešťastným koncem sporu bratří Romula a Rema. Bratři měli údajně božský původ, jelikož jejich matkou byla královská dcera Rhea Silvia a otcem sám bůh války Mars. Převyprávěná pověst uvádí, že strýc Rhey Silvie se zmocnil vlády, poté nechal Rheu Silvii zabít a chlapce nechal vhodit v košíku do řeky Tibery, kde měli dojít ke svému konci. Nicméně chlapců se ujala vlčice, která je odkojila. Poté, co chlapci dospěli, měli založit město vlastní, u jehož pojmenování se bratři neshodli. Příběh je prezentován jako otázka cti mezi bratry, kdy Remus se nedokázal smířit s tím, že se město mělo jmenovat po jeho bratrovi, proto svého bratra vyprovokoval ke střetu. Učebnice se snaží poukázat na reálné základy pověsti, přestože pověst je smyšlená. Zvýrazňuje motiv vyoraní posvátné brázdy Romulem, což je praxe známá při zakládání nových sídlišť. Takto vzniklý posvátný kruh kolem města symbolizoval místo bezpečí, který měl obyvatele chránit před zlými silami, a kde později měly vzniknout městské hradby. Jako nejvyšší trest pak bylo považováno vypovězení za kruh bezpečí.⁹⁵

Jen velmi krátce pojednává text o římských bozích, kdy především zdůrazňuje skutečnost, že většinu bohů přejali Římané od Řeků. Zároveň učebnice obsahuje informace o domácích bůžcích, jejichž sošky mívali Římané v bezpečí domova. S tím souvisí i zdůraznění role bohyně Vesty, jakožto strážkyně domácího krbu. Podobně jako ctili své bohy, ctili Římané i své zemřelé předky, jejichž voskové masky si uchovávali ve svých domech.⁹⁶ Chrámy byly přitom chápány jako obydlí příslušných božstev. Z toho důvodu zůstávaly chrámy obvykle zavřené, otevíraly se pouze ve svátečních dnech bohů, kterým byl daný chrám zasvěcen. Před

⁹³ BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, FEJFUŠOVÁ, Marie, KYSUČAN, Lubor, *Dějepis – pravěk a starověk*, Brno, 2021, str. 65.

⁹⁴ Tamtéž, str. 68.

⁹⁵ Tamtéž, str. 89.

⁹⁶ Tamtéž, str. 121.

chrámy se zpravidla nacházely oltáře, na něž se bohům přinášely oběti.⁹⁷ Bohové tak byli římským občanům stále na blízku.

V neposlední řadě zmiňuje kniha význam křesťanství a jedné z jeho zásadních výsad, tedy rovnosti všech lidí jako *Božích dětí*. Právě z toho důvodu, jak se dovídáme, se tato víra šířila nejprve mezi zchudlou částí obyvatel Říma, včetně otroků. Teprve později se křesťanství rozšířilo i mezi bohatými a vznešenými občany. Jako první iniciátor pronásledování křesťanů je prezentován císař Nero, přičemž pronásledování křesťanů mělo pokračovat v různé míře až do doby vlády císaře Konstantina. V době Neronově nebyli křesťané pronásledováni z důvodu jejich monoteismu a toto pronásledování se omezovalo pouze na území města Řím, taková informace se však v učebnici neobjevuje. Žáci se dovídají, že nakonec bylo křesťanství roku 313 n. l. zrovnoprávněno s ostatními náboženstvími, neboť si římscí císaři uvědomili jeho sílu a význam. Křesťanů neustále ve společnosti přibývalo a získávali větší vliv. Jednak dávalo křesťanství i trpícím lidem naději a smysl života, především pak jakožto víra v jediného Boha posilovalo typ státního zřízení, vedeného jediným panovníkem.⁹⁸

4.3. Antická společnost

Učebnice představuje žákům pomocí barevného schématu práva a povinnosti svobodných občanů řeckých *poleis* a zdůrazňuje, že se popsání výsady netýkají cizinců, žen ani otroků. Svobodní občané tak mohli volit úředníky, hlasovat o návrzích zákonů, vlastnit majetek, měli právo na ochranu majetku a života, stejně tak ale museli bojovat ve vojsku a hospodářsky podporovat stát.⁹⁹ Na základě toho se snaží učebnice ukázat žákům rozdíl mezi demokracií antickou a demokracií dnešní doby. Jako rozdíl oproti demokracii dnešní je uveden fakt, že tehdejší demokracie platila pouze pro část obyvatel, stejně jako skutečnost, že antická demokracie byla demokracií přímou, přijímala tedy rozhodnutí na lidových shromážděních, kde se scházeli svobodní občané. Tito svobodní občané si tak zvolili úředníky, kteří vypracovávali zákony, o nichž svobodní občané hlasovali na lidovém shromáždění. Tyto funkce sice mohl zastávat každý svobodný občan, nicméně vlivem toho, že úřady byly bezplatné, se úředníky stávali zpravidla majetní občané.¹⁰⁰ Zastávání úřadu přitom bylo nezpochybnitelnou poctou pro každého svobodného občana a vyžadovalo tedy ctnostná život.

⁹⁷ BEDNAŘÍKOVÁ, FEJFUŠOVÁ, KYŠUČAN, Brno, 2021, str. 122.

⁹⁸ Tamtéž, str. 122.

⁹⁹ Tamtéž, str. 66.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 69.

Athény měly zároveň zavedenou instituci střepinového soudu, který zajišťoval, že demokracii nikdy neohrozí žádný jedinec. Na základě všech těchto poznatků jsou žákům Athény prezentovány jako „*nejspravedlivější městský stát v Řecku*.“¹⁰¹

Jako zásadní předpoklad demokracie uvádí kniha dobré vzdělání, přičemž do školy chodili jen chlapci. Základní vzdělání končilo v patnácti letech a mladíci vycházeli zdokonalení jak v počítání, psaní či hře na hudební nástroj, tak v atletice a zápasení. Vyzdvihována ve výuce byla schopnost obhájit svůj názor, aby tak byli mladíci schopni obstát v rámci politického života. Rétorika, schopnost svobodně myslet a diskutovat jsou zdůrazňovány jako dovednosti zásadní.¹⁰² Specifikem Řecku byl přitom fakt, že vzdělání se týkalo všech svobodných občanů. Jako výjimku z tohoto pravidla představuje učebnice Spartu, pro kterou byly údajně vojenský výcvik a tělesná zdatnost důležitější než kultura či vzdělanost. Chlapci byli od útlého věku odebíráni rodičům a řazeni do oddílů, kde se cvičili v zacházení se zbraní a otužovali se. Dostávali ve výcviku jen málo jídla, spali bez přikrývek v lehkém oděvu, za neposlušnost byli tvrdě trestáni bitím. Ve dvaceti letech se z takto vychovaných chlapců stávali vojáci, kteří svou vojenskou službu vykonávali až do šedesáti let. Dívky naopak zůstávaly ve svých domovech, kde se učily tanci, hudbě a zpěvu, zároveň se účastnily atletických soutěží.¹⁰³

V rámci řecké rodiny hrál zásadní roli otec, který měl moc nad svou manželkou, dětmi a otroky. Svě místo měly ženy v domácnosti, přičemž se nemohly účastnit politického života ani vlastnit majetek. Synové mohli na rozdíl od dcer dědit majetek, z toho důvodu si rodiny přály mít syna, který se s osmnáctým rokem života stal svobodným občanem. Dívky se mohly vdávat již v patnácti letech, manžela jim vybíral otec, kdy manžel býval zpravidla výrazně starší.¹⁰⁴

Jako podstatný přínos pro evropskou kulturu představuje učebnice filosofii. Zásadním motivem těchto mudrců bylo najít odpovědi na otázky o původu světa, podstatě dobra a štěstí či smyslu lidského života. Za nejvýznamnějšího filosofa je označován Aristotelés, jenž se podílel na výchově Alexandra Makedonského.¹⁰⁵ Podobného významu v antickém Řecku nabývala rétorika, kdy některé z významných projevů se zaznamenávaly. Učebnice představuje osobnost Démosthéna a především jeho odhodlání pro řečnictví. Údajně si pod jazyk kladl oblázky a promlouval proti vlnobití na mořském břehu, aby tak svůj hlas zesílil.¹⁰⁶

¹⁰¹ BEDNAŘÍKOVÁ, FEJFUŠOVÁ, KYŠUČAN, Brno, 2021, str. 69.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Tamtéž, str. 70.

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 80.

¹⁰⁵ Tamtéž, str. 81.

¹⁰⁶ Tamtéž, str. 83.

V závěru kapitoly o antickém Řecku se žáci dovídají o olympijských hrách, pořádaných k počtě bohům. První den her byl věnován modlitbám a obětím bohům, další dny probíhaly ve jménu sportovních her. Vítězové her bývali odměněni vavřínovým věncem a sochou postavenou v olympském háji (Athéňané přitom ještě i na Agoře v Athénách) spolu se zápisem jména do seznamu olympijských vítězů. Účastníci her zároveň reprezentovali svá města, z toho důvodu je po návratu do domovského města čekaly velké oslavy.¹⁰⁷ Závodníci tak nesoutěžili pouze za čest svou, ale za čest své obce.

Podobně jako pro oblast Řecka uvádí učebnice i pro Řím informaci, že ženy nebyly na rozdíl od mužů plnoprávními občany. Měly tak omezená práva rozhodovat o veřejných záležitostech, vůbec žádná práva přitom neměli otroci. Jako zajímavost uvádí autoři funkci *patronů*, kterými se stávali bohatí a urození Římané. Tito patroni poskytovali svým svěřencům podporu u soudů i část své půdy. Tito svěřenci byli označováni za *klienty*, což je termín, pomocí kterého propojuje kniha antiku s dnešním světem.¹⁰⁸

Řím neměl v období republiky stálou armádu, proto povolával do zbraně všechny svobodné občany, kteří již dovršili sedmnáctý rok života. Muži se stávali vojáky jen v období války, přičemž nemajetní ve vojsku nemohli sloužit, jelikož neměli prostředky k pořízení vlastní zbroje. Taková služba pro muže nebyla pouze otázkou povinnosti, nýbrž i cti. Svobodní občané sloužili v armádě bezplatně, vojáci dostávali podíl z válečné kořisti. Armáda stála na přísné kázni, neuposlechnutí rozkazu se někdy trestalo až smrtí. S vývojem římské republiky se stala armáda přístupnou pro nemajetné občany, otroci se nicméně ani nadále stát součástí armády nemohli. Vojáci přitom byli pak za službu placeni, zároveň dostávali výzbroj a zbraně pro výkon povolání. Za oddanou službu, která trvala zpravidla kolem dvaceti let, byli vysloužilí vojáci odměněni půdou a jistou finanční částkou, která jim umožnila na půdě pracovat.¹⁰⁹

Jako odměna pro vítězné velitele římské armády za vojenské úspěchy a dobývání nových území pro Řím je prezentován triumfální průvod. Vojevůdci doprovázeni částí vojska ukazovali v průvodu válečnou kořist a válečné zajatce. Symbolickým vyjádřením vojevůdcevo úspěchu byl zlatý vůz, ve kterém vojevůdce jel, purpurový plášť a obarvení jeho obličeje do červena, nad hlavou mu zároveň držel otrok vavřínový věnec. Tento otrok navíc veliteli do ucha opakoval, aby pamatoval, že je stále jen člověk. Průvod byl zakončen obětí a poděkováním nejvyššímu bohu, Jovovi Kapitolskému, kdy celý průvod měl silně náboženský rozměr. Jednalo se o jakousi očistu vítězného vojska od viny za smrt zabitých nepřátel, zároveň

¹⁰⁷ BEDNAŘÍKOVÁ, FEJFUŠOVÁ, KYSUČAN, Brno, 2021, str. 85.

¹⁰⁸ Tamtéž, str. 91.

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 95.

se jednalo o významnou událost pro přihlížející občany.¹¹⁰ V rámci průvodů tak docházelo k prolínání rozměrů života občanského a náboženského, cti i prohřešků.

Dále se dovídáme, že rodina byla pro Římany velmi důležitá, kdy hlavní slovo a moc nad celou rodinou měl na počátku říše otec. Postupně jeho pravomoci klesaly, matka přitom zastávala roli pečovatelky o domácnost a děti. Součástí římské rodiny byli také otroci. Jejich postavení a různé práce, které vykonávali, jsou popsány v pracovním sešitě. Spolu s tím je v pracovním sešitě také uvedeno téma gladiátorů, o nichž se žáci dovídají, jaké zbraně v boji používali, či co pro ně znamenalo gesto zvednutého palce.¹¹¹ Chlapci chodívali do školy, docházka ovšem nebyla povinná. Vzdělávání ve škole vedlo děti ke službě vlasti a měla napomoci dítěti ke zlepšení postavení jeho rodiny v budoucnu. V době císařství existovaly státní i městské školy, v předchozích dobách římské republiky už fungovaly i soukromé školy. Římané vycházeli z řeckého vzdělání, kterého si vážili, proto byla považována znalost řeckého jazyka za vznešenost a bohaté rodiny najímaly domácí učitele mnohdy řeckého původu. Od čtrnácti let přitom začala příprava chlapců na vojenskou službu, od šestnácti let se stávali dospělými. Po sedmnáctém roku života již získali právo volit a hlasovat na sněmech. Manželství bývala u bohatých rodin domlouvána dopředu rodiči, přičemž hlavním cílem takové domluvy bylo spojení rodiny s jinou bohatou a mocnou rodinou.¹¹²

4.4. Vybrané osobnosti antiky

Na základě popisu některých antických osobností si žáci mohou udělat představu, jaké vlastnosti mohly být vyzdvihovány na dobových státnících. Alexandr Makedonský je líčen jako vynikající, ctižádostivý a poslušný voják, stejně tak měl však být velmi pohledný a vzdělaný. Právě vzdělání text zvýrazňuje, jelikož měl podle slov učebnice toho nejlepšího učitele své doby, tedy Aristotela. Alexandr tedy nebyl jen schopným válečníkem, ale také pozorným žákem, který se od svého učitele mnohé naučil.¹¹³ I díky tomu se Alexandr choval k obyvatelům podmaněných území přátelsky, uznával jejich kulturu a náboženství, neboť jeho cílem byl mír a dobré soužití s místními obyvateli.¹¹⁴ Tento panovník je tak představován nejen jako velmi schopný válečník, ale především jako rozumný tolerantní muž.

¹¹⁰ BEDNAŘÍKOVÁ, FEJFUŠOVÁ, KYSUČAN, Brno, 2021, str. 98.

¹¹¹ ZRNÍKOVÁ, Jana, *Dějepis – pravěk a starověk*, Brno, 2019, str. 55.

¹¹² BEDNAŘÍKOVÁ, FEJFUŠOVÁ, KYSUČAN, Brno, 2021, str. 116.

¹¹³ Tamtéž, str. 75.

¹¹⁴ Tamtéž, str. 76.

Jako velmi schopný politik, řečník a také vojevůdce je popisován Gaius Julius Caesar, který se díky svým zkušenostem a vojenské slávě, pramenící z úspěchů v Galii, stal neomezeným vládcem Říma. Caesar se přitom zasloužil o řadu reforem, které omezovaly moc senátu a zlepšily postavení chudých občanů v Římě. Plánování senátu se stala přístupná pohledu veřejnosti tím, že byly na Caesarův popud vyvěšovány zápisy z jednotlivých jednání, zároveň se Caesar zasloužil o zlepšení situace občanů provincií, kdy některým uděloval římské občanství.¹¹⁵

Opakem ctností je naopak podle učebnice císař Nero, který se stal „*jedním z nejkrutějších vládců*.“ Pomocí úryvku ze Suetoniova díla se žáci dovídají o Neronově zhýralém stylu života, který se výrazně lišil od jeho dětství. „*Jako císař si žádné šaty neoblékl dvakrát. Ryby lovil zlatou sítí. Cestu prý nikdy nekonal s méně než tisíci vozy, s mezkami okovanými stříbrem a pohaněči mezkami oblečenými do drahých nachových oděvů, vybranými jezdci ze severní Afriky a hlasateli, ozdobenými drahocennými náramky*.“ Dále je zdůrazněna Neronova nevěřičnost vůči lidem kolem sebe, kvůli čemuž dal zavraždit řadu politiků i členy své rodiny.¹¹⁶ Jednou z osobností, která byla přinucena k sebevraždě, byl římský patricij Petronius. Ukázkou z jeho díla *Satirikon* ukazuje učebnice pohnuté mravy římského zbohatlíka, propuštěnce Trimalchiona. Petronius líčí, jak bezohledně se Trimalchio choval ke svým otrokům a jak hédonisticky si užíval jídla, což se odráželo v jeho nevhledné postavě. Učebnice žáky nabádá k diskusi ohledně Trimalchionova chování k otrokům při přihlídnutí k faktu, že sám byl propuštěným otrokem.¹¹⁷

Vzor ctností je na druhé straně Marcus Aurelius, který je prezentován jako panovník velice vzdělaný, spravedlivý a mírný. Už v antice je dokonce označován za jednoho z nejlepších panovníků v dějinách římské říše. Dovídáme se, že dále pronásledoval křesťany, nicméně tento přístup je vysvětlen ze státně náboženských důvodů. Křesťané totiž odmítali svou účast na pohanských obřadech, což mělo přinést – v kontextu římského tradičního náboženství – hněv bohů proti celé římské říši. Chování křesťanů tak bylo chápáno jako protistátní, proto bylo i Markem Aureliem trestáno smrtí.¹¹⁸

¹¹⁵ BEDNAŘÍKOVÁ, FEJFUŠOVÁ, KYŠUČAN, Brno, 2021, str. 103.

¹¹⁶ Tamtéž, str. 106.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 117.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 109.

4.5. Shrnutí výskytu ctností v učebnici

Učebnice dává velký prostor představení života antického Řecka a Říma, mimo jiné tak umožňuje představení antických ctností. Výhodou je, že tyto informace zpravidla neuvádí pouze v rámci částí označených jako zajímavost, nepůsobí tak jako znalost nadstandardní. Na úkor každodennosti učebnice nedává příliš prostoru oblastem mytologie ani filosofie, ctnosti se tak nejvíce zračí v oblasti občanství, které se učebnice věnuje dostatečně.

Kniha se zaměřuje na představení pozic různých sociálních skupin v rámci společnosti, nezůstává pouze u výkladu životů panovníků. Samotné panovníky přitom kniha představuje výjimečně, spíše ukazuje jejich stinné stránky. Nezapomíná přitom ani na zmínění významu rétoriky a řecké kultury, která byla silně oceňována i v období starověkého Říma. Zároveň kniha neobsahuje příliš velké množství popisů antických osobností, ovšem u těch, které popisuje, je možné zahlédnout odraz tehdejších morálních hodnot.

5. Petr Mácha, Vladimíra Horká, Veronika Králová, *Hravý dějepis 6. Učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia* a Petra Grünhutová, Michaela Jindráčková, Petr Mácha, pracovní sešit

5.1. Obecně o učebnici

Učebnice určená pro 6. ročník základních škol a primy víceletých gymnázií rozebírá téma antického Řecka na 38 stranách textu, stejný počet stran je věnován i antickému Římu. Kniha bohatá na obrázky nabízí velké množství informací, prezentovaných jednak skrze souvislý text, jednak skrze zajímavosti po okrajích stránek. Poměrně četné jsou také úryvky z děl dobových autorů, pomocí nichž učebnice přibližuje téma žákům. Zároveň se snaží neдрžet uměle dějepis pouze v hranicích jeho oboru, proto obsahuje řadu odkazů na propojení témat s dalšími školními předměty. Každá kapitola učebnice je členěna na dílčí podkapitoly, které jsou vždy zakončeny otázkami nabádajícími k diskusi spolu s doporučením na relevantní literaturu k tématu.

Ctnosti antického Řecka a Říma můžeme spatřit v rámci tematických okruhů mytologie, filosofie a občanství.

5.2. Mytologie a náboženství

Poznatky o mytologii a náboženství jsou prezentovány jednak v rámci hlavního textu, jednak jako zajímavosti po okrajích stránek. Význam mytologie pro obyvatele starověkého Řecka se snaží kniha ukázat pomocí faktu, že si Řekové pomocí bájí vykládali vznik některých z jejich měst. Uvádí tak, že Mykény podle báje založil *hérós* Perseus, Théby na druhé straně hrdina Kadmos. Zároveň kniha zdůrazňuje, že mnozí králové mykénského období vystupují v trójské válce, na příklad králové Agamemnón a Nestór.¹¹⁹

Samotný příběh trójské války je vylíčen poměrně podrobně, dokonce je žákům představen počínaje svatbou Pélea a Thetidy. Spolu s trójskou válkou se žáci dovídají i o dobrodružstvích Odyssea, na kterého po celou dobu jeho putování věrně čekala jeho žena Pénélopé. Kniha zmiňuje řadu významných hrdinů, nicméně rozměr cti více nepopisuje.¹²⁰ V rámci příběhu o zániku Tróje je představena postava Láokoónta, který zkázu Tróje

¹¹⁹ HORKÁ, Vladimíra, KRÁLOVÁ, Veronika, MÁCHA, Petr, *Hravý dějepis 6. Učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*, Praha, 2016, str. 74.

¹²⁰ Tamtéž, str. 76.

předpověděl. Byl však zardoušen mořskými hady, což Trójané pochopili jako znamení bohů, aby Láokoóntových slov nedbali. V pracovním sešitě je zároveň představena osobnost Achillea, který je tradičně popisován jako jeden z nejslavnějších a nejstatečnějších řeckých bojovníků. Jeho kladné vlastnosti jsou spjaty s jeho božským původem, který mu vysloužil nesmrtelnost, s výjimkou jediného zranitelného místa na jeho patě.¹²¹ Komunikace s bohy skrze ústa věštců je představována jako pro Řeky velmi podstatná, jako významná věštírna je zmíněna věštírna boha Apollóna v Delfách. Řekové žádali bohy o radu kdykoliv je čekala nějaká válečná výprava či plavba po moři, za takové rady byli ochotni zaplatit, díky čemuž se v Delfách postupně nashromáždilo značné bohatství.¹²²

Řeckému *pantheonu* věnuje učebnice vlastní stránku, kde – tradičně a v souladu s naším věděním – popisuje olympské bohy jako mající lidské vlastnosti, jak kladné, tak záporné. Dále se dovídáme o podobě náboženských slavností k uctívání bohů, jejichž součástí byly obřady a oběti, po kterých následovaly umělecké a sportovní soutěže. Kromě nejznámějších her olympijských jsou žáci seznámeni s *Dionýsiemi*, tedy slavnostmi konanými na počest řeckého boha vína a veselí.¹²³ Samotné olympijské hry jsou představeny jako hry na počest boha Dia, přičemž se konaly každé čtyři roky a trvaly 5–7 dní. Význam těchto her pro občany starověkého Řecka dokládá kniha faktem, že rok 776 př. n. l., tedy tradiční – nikoliv skutečný – rok konání prvních olympijských her, se stal pro Řeky výchozím bodem letopočtu. Takových her se mohli účastnit pouze svobodní občané, přičemž ženy měly vlastní hry *Héraia*. Vítěz her sice nezískal žádné bohatství, nicméně získal slávu pro svou obec, která mu odměnou zabezpečila pohodlný život.¹²⁴ V rámci her byl rozvíjen antický ideál *kalokagathia*, který je žákům představen jednoduše jako harmonický rozvoj těla i ducha, soulad mezi tělesným a duševním rozvojem.¹²⁵ Nijak zde není popisován – z důvodu omezeného prostoru – vývoj tohoto pojmu, který ztratil význam spolu se zavedením žoldnéřské armády.

Příběh o založení Říma vypráví učebnice s počátkem u hrdiny trójské války Aenea, který se po dlouhé cestě usadil v zemi Latinů. Zdůrazněn je posléze především motiv hádky mezi bratry, která nakonec vedla k tomu, že Romulus Rema zabil a pojmenoval nově vzniknuvší město podle sebe. V souvislosti se založením města je žákům představen také příběh o unesení Sabineek, kdy se Římané pokusili získat dívky pro své město. Únos v průběhu

¹²¹ GRÜNHUTOVÁ, Petra, JINDRÁČKOVÁ, Michaela, MÁCHA, Petr, *Hravý dějepis 6. Pracovní sešit pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*, Praha, 2015, str. 23.

¹²² HORKÁ, KRÁLOVÁ, MÁCHA, Praha, 2016, str. 79.

¹²³ Tamtéž, str. 90.

¹²⁴ Tamtéž, str. 93.

¹²⁵ Tamtéž, str. 92.

her pořádaných Římany vedl ke konfliktu, který však nakonec skončil usmířením mezi válčícími stranami pod příslibem navrácení zajatých dcer.¹²⁶

Pro Římany byla zásadní zbožnost, kterou chápali jako svědomité dodržování tradičních náboženských rituálů. Takové rituály byly kolektivní, tedy státem kontrolované, přičemž podstatné místo mezi obřady zastávaly věštby. Byly chápány jako komunikace s bohy a byly prováděny různými cestami. Věštcí *haruspikové* věštili ze zvířecích vnitřností, věštcí *auguři* naopak věštili z letu ptáků.¹²⁷ Do protikladu k římskému polyteismu je kladeno křesťanství, jehož Bůh klade na své vyznavače morální požadavky, formulované v rámci *Desatera Božích přikázání*. Bůh je přitom milující a milosrdný ke všem svým chybujícím dětem bez rozdílu. Významným rysem křesťanství kromě zmíněné rovnosti před Bohem je také princip posmrtného života, v jehož rámci mělo být všechno životní utrpení vynahrazeno.¹²⁸ Srovnání křesťanství a římského polyteismu dále rozvíjí pracovní sešit, v němž mají žáci za úkol přiřazovat jednotlivé znaky ke zmíněným systémům.¹²⁹ Žáci si tak staví do protikladu snášenlivost polyteismu a možnost naklonit si bohy věcnými dary vůči křesťanským požadavkům ohledně morálky a princip lidské rovnosti před bohem.

5.3. Filosofie a vzdělanost

Na poli vzdělání se z učebnice žáci dovídají, že v antickém Řecku byly položeny základy mnoha věd, ať už lékařství, matematiky či zeměpisu. Jako zakladatele filosofie uvádí kniha Thaléta z Milétu, jenž se zabýval otázkou základní pralátky, ze které všechno vzniklo. Filosofické tázání je přitom popsáno jako hledání odpovědí na otázky o původu světa, o podstatě dobra a štěstí či o smyslu lidského života. Sókratés se na druhé straně snažil své posluchače přivést k poznání pomocí vhodně kladených otázek. Učebnice se zmiňuje o jeho krutém osudu, bohužel však nepopisuje jeho stanovisko, na jehož základě zvolil smrt raději než-li vyhnání.¹³⁰

Jako dalšího filosofa zmiňuje učebnice Aristotela, jenž je spojován především s výchovou Alexandra Makedonského. V souvislosti s ním je představena také postava Diogena ze Sinópy, který odmítal vlastnictví, a tak se zbavil všeho svého majetku a žil v sudu na náměstí

¹²⁶ HORKÁ, KRÁLOVÁ, MÁCHA, Praha, 2016, str. 102.

¹²⁷ Tamtéž, str. 128.

¹²⁸ Tamtéž, str. 120.

¹²⁹ GRÜNHUTOVÁ, JINDRÁČKOVÁ, MÁCHA, Praha, 2015, str. 44.

¹³⁰ HORKÁ, KRÁLOVÁ, MÁCHA, Praha, 2016, str. 91.

v Korintu. Podle jeho filosofie totiž vše, co člověk vlastní, pouze rozptyluje od přemýšlení. Zároveň si žáci mohou přečíst známý příběh o setkání Diogena s Alexandrem Makedonským, který Diogenovi nabídl splnění jakéhokoliv přání. Diogenovým jediným přáním bylo, aby mu Alexandr Makedonský ustoupil ze slunce, neboť mu stínil.¹³¹ Žákům je tak předvedena Diogenova naprostá povznesenost nad otázky materiálního světa či otázky autority panovníka.

Z prostředí antického Říma zmiňuje text školu stoickou a dva z jejích zástupců. Marcus Aurelius se již od mládí zajímal o filosofii a byl autorem filosofických spisů, které napsal v řečtině. Údajně mu právě tento zájem pomohl ovládat své emoce na poli státnictví, jelikož byl mírný, projevoval pochopení pro druhé a byl ochotný přijmout názor druhých. Tyto jeho kladné vlastnosti byly natolik známé, že se jeho smrt stala záminkou k všeobecnému smutku.¹³² Jako druhý ze stoických filosofů je v učebnici zmíněn Seneca, jehož výroky jsou dle slov autorů platné i dnes. Učebnice tak uvádí tři ze Senekových výroků a nabádá k diskusi nad tím, v jakých situacích mohou nabývat výroky platnosti. „*Na klidném moři může být kormidelníkem kdokoliv. Cizí vady máme před očima, vlastní za zády. Kdo udělal dobrý skutek, ať mlčí, ať vypráví ten, kdo dobrodiní přijal.*“¹³³

5.4. Občanství a občanské vzory

Občané byli v rámci řeckých *poleis* svobodní občané, kteří měli určitá práva a povinnosti, přičemž tvořili vládnoucí vrstvu společnosti. Občanství přitom bylo v antickém Řecku dědičné a za občany byli považováni pouze muži. Pro přiblížení života té doby citují autoři úryvek z Hésiodova díla *Práce a dni*, v němž popisuje pracovitost jako podstatnou ctnost. Hésiodos nabádá, aby člověk neodkládal nic na zítřek, co může udělat dnes. Pouze skrze píli je možné rozšířit své bohatství a ten, kdo se práce štítí, je odsouzen k věčnému potýkání s bídou. Stejně tak se nemá člověk spoléhat na pomoc druhého. Pokud by mu totiž druhý pomoci odmítl a člověk by neměl žádný rezervní plán, byl by pak v koncích.¹³⁴ V pracovním sešitě je žákům zajímavou cestou představena antická každodennost pomocí krátkých vymyšlených promluv, které odkazují na různé složky života v antickém Řecku. Pro vzdání holdu bohům a očištění od nečestných činů vyhledá obyvatel antického Řecka prostředí chrámu. Pro trénování těla s vidinou výhry vavřínového věnce naopak zavítá na stadion. Při nejistotě ohledně životní

¹³¹ HORKÁ, KRÁLOVÁ, MÁCHA, Praha, 2016, str. 88.

¹³² Tamtéž, str. 119.

¹³³ Tamtéž, str. 129.

¹³⁴ Tamtéž, str. 78.

volby takový občan jde pro radu do delfské věštírny, pro kulturní obohacení zamíří do divadla na Aristofanovu komedii.¹³⁵

Specifickou podobu občanství vidíme podle autorů v příkladu Sparty, v níž nesměly plnoprávní občané pracovat, jejich jediným posláním byla služba ve vojsku. Rodinu si mohli přitom založit až po třicátém roce života, do té doby byli plně zaneprázdněni službou ve vojsku. Rysem spartského života byl také důraz na život v prostotě, kdy přepych byl vnímán jako známka změkčilosti. Velký důraz byl zároveň kladen na výchovu, která byla prováděna státem. Mladíci žili v polovojenských družinách, kde byli vedeni ke střídmosti v jídle a k skromnosti, co se odívání týče. Slabí či neduživí jedinci byli bez milosti zabíjeni. Krutým prostředkem ke zdokonalení bystrosti a obratnosti byly nedostatečné přiděly jídla, které vedly mladíky ke krádežím. Do protikladu ke Spartě staví učebnice tradičně Athény, v nichž nebyla fyzická práce považována za nedůstojnou, tudíž ji vykonávali i plnoprávní občané. Je zdůrazňována role zákonodárce Solóna, který provedl významné reformy athénské politiky. Po vyhnání tyranů se tak v Athénách k moci mohl dostat jakýkoliv občan, jelikož každý občan mohl být zvolen do jakéhokoliv úřadu.¹³⁶ Úplná rovnost v zastávání úřadů nastala ovšem až poté, co Periklés zavedl *diety*, tedy placené odměny za zastávání úřadů. Rolník si tak mohl pro dobu výkonu státního úřadu najmout pracovníka, který by pro něj obdělával pole.

Na osobnosti Perikla ukazuje učebnice některé z antických ctností. Popis vychází z pera řeckého historika Thúkýdida, který se o Periklovi vyjádřil ve svém díle *Dějiny peloponéské války*. Podle Thúkýdidova popisu získal Periklés moc pro svou vážnost a moudrost, přičemž byl neúplatný jako žádný jiný občan. Díky svým kvalitám dokázal udržet lid na uzdě, nenechával se lidmi vést, naopak je sám vedl.¹³⁷ Podobně vyzdvihuje kvality Alexandra Makedonského řecký historik Arriános, jenž kladně hodnotil jak Alexandrovu tělesnou stránku, tak jeho stránku duševní. Údajně byl velmi vytrvalý a hbitý, přitom měl krásnou postavu. Byl velmi odvážný a ctižádostivý, nejvíce miloval nebezpečí a velký důraz dával na uctívání bohů. Chtěl tak získat přízeň, aby dosáhl věčné slávy, po níž tak dychtivě toužil.¹³⁸

Římská společnost je charakterizována svým rozdělením na urozené patricije a neurozené plebeje, tedy dvě společenské skupiny, které od sebe byly odděleny. Svobodní občané tvořili římský národ a měli právo scházet se na lidovém sněmu, kde společně projednávali nejdůležitější záležitosti společnosti. Ve srovnání s římskou společností uvádí

¹³⁵ GRÜNHUTOVÁ, JINDRÁČKOVÁ, MÁCHA, Praha, 2015, str. 34.

¹³⁶ HORKÁ, KRÁLOVÁ, MÁCHA, Praha, 2016, str. 82.

¹³⁷ Tamtéž, str. 85.

¹³⁸ Tamtéž, str. 87.

učebnice úryvek z díla řeckého historika Diodóra, v němž popisuje etruské předky Římanů. Dle Diodórových slov se vyznačovali mužností a založili mnoho známých měst. Díky kultivaci půdy měli hojnost plodin dostatečnou nejen k výživě, ale také k bohatému požitku a rozmařilosti. I z toho důvodu postupně svou sílu ztratili, až nakonec pozbyli veškerou slávu svých otců, jelikož žili jen v pitkách a nemužných zábavách.¹³⁹ Takové tvrzení působí poněkud přehnaně, v tomto místě je tak prostor pro práci učitele, který žákům situaci upřesní.

Římané v době republiky naproti tomu chápali vojenskou službu jako čest, z toho důvodu se jejímu vykonávání nijak nebránili. V době republiky byla tato služba bezplatná, jedinou odměnou byl pro vojáky podíl na válečné kořisti. Armáda byla členěna na legie, které se skládaly vždy z oddílů pěchoty a jízdy. V té době ještě Řím neměl stálou armádu, v případě potřeby povolával svobodné římské občany. Základními pilíři římské vojenské moci přitom byly náročný výcvik a pevná kázeň vojáků, díky kterým byli Římané schopni vítězit v mnohých bitvách.¹⁴⁰

Pro Římany byla též velmi podstatná rodina, která nezahrnovala pouze rodiče a děti, nýbrž také otroky. V nejstarších dobách měl hlavní slovo v rámci rodiny otec, postupně se však role částečně vyrovnávaly. Po celou dobu přitom platilo, že otec byl chápán především jako živitel rodiny, matka měla za úkol pečovat o domácnost a děti. O životě takové rodiny žijící ve městě podává učebnice informace skrze slova římského básníka Martiala, který popisuje nekončící hluk římských měst. „*Ráno vás ruší učitelé, v noci pekaři a po celý den rámusí kotláři svými kladivy.*“ Zároveň kritizuje neustávající křik fanatiků vzývajících bohyni Bellonu, čímž nám autor ukazuje provázanost náboženství s každodenním životem.¹⁴¹

Kniha dále vyzdvihuje ctnosti dvou římských osobností, které se podílely na správě věcí veřejných. Cicero je vychvalován nejen jako schopný politik, řečník a filosof, ale především také jako neochvějný obhájce republiky. Žákům je dále přiblížen skrze jeho některé citáty. „*Jen v nejisté době se pozná věrnost přítele. Historie je svědectví času, světlo pravdy, život paměti, učitelka života, zvěstovatelka dávných dob. Neznalí mohou být snadno donuceni k tomu, aby věřili.*“ Jeho význam je dále popsán v rámci dějepisectví, jelikož podle učebnice jako první v rámci římské literatury popsal, jak by se měly sepisovat dějiny. Jako důkaz Ciceronovy váženosti je uvedena informace, že mu senát udělil titul *Otec vlasti*.¹⁴² Tento titul obdržel Cicero jako vůbec první v dějinách Říma od senátu. Druhým významným státníkem,

¹³⁹ HORKÁ, KRÁLOVÁ, MÁCHA, Praha, 2016, str. 100.

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 106.

¹⁴¹ Tamtéž, str. 133.

¹⁴² Tamtéž, str. 114.

jehož ctnosti učebnice popisuje, je císař Traianus. Využívá k tomu slova římského historika Eutropia, jenž uvádí Traianovy kladné vlastnosti. Svou válečnickou slávu překonal tento císař svým ohleduplným vztahem k občanům a svou mírností. Se všemi jednal jako se sobě rovnými, nezapomínal na své přátele, které navštěvoval, jednak když byli nemocní, jednak když slavili svátky. Na ničí úkor nezvyšoval příjmy státní pokladny, zároveň byl ke všem štědrý. Všechny tyto dílčí aspekty jeho osobnosti vedly k tomu, že k počtě jeho památky byl zaveden zvyk oslavení nového císaře pomocí aklamace „*Šťastnější než Augustus, lepší než Traianus.*“¹⁴³

5.5. Shrnutí výskytu ctností v učebnici

Antické ctnosti se v učebnici objevují nejvíce skrze slova dobových autorů, kteří nejčastěji popisují kvality některé osobnosti doby. Při procházení knihy tak může žák správně vypožorovat, že mytologie a náboženství byly pro obyvatele antického Řecka a Říma velmi důležité. Provázely je každým dnem, ať už v rámci slavností, her, rituálů či příběhů, kterými si vysvětlovali např. vznik měst. Vzdělanost je dalším podstatným rysem antického ideálu, jelikož napomáhá člověku ke správným rozhodnutím, což je aktuální do dnešního dne. Na příkladu Alexandra Makedonského a Marka Aurelia se učebnice snaží ukázat souvislost mezi vzdělaností a uznávaným panovníkem. U obou těchto panovníků, navíc ještě spolu s Traianem, vyzdvihuje učebnice jako ctnost jejich shovívavost a dobrosrdečnost vůči občanům svých říší. Právě občanství je přitom prezentována jako podstatná výsada, o níž obyvatelé antického světa usilovali. K občanství se snažili vést mladé lidi skrze kvalitní výchovu, která je blíže popsána pro oblast Sparty a Říma. Učebnice zmiňuje rozdíl mezi žádoucí střídmostí a blahobytem, který přispívá ke ztrátě síly a mužnosti.

¹⁴³ HORKÁ, KRÁLOVÁ, MÁCHA, Praha, 2016, str. 119.

6. Pavel Augusta, František Honzák, Jarmila Hirschová, *Pravěk a starověk – Dějepis pro základní školy a víceletá gymnázia* a Jaroslav Jan Gloser, pracovní sešit

6.1. Obecně o učebnici

Učebnice od kolektivu autorů je ze všech analyzovaných učebnic tohoto období nejstarší (byla schválena Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy 20.11.2007), což se odráží ve faktu, že se od ostatních učebnic nejvíce liší. Na rozdíl od novějších učebnic působí tato učebnice více jako kniha, tedy jako zdroj souvislého vyprávění, ne pouze útržkovitých poznatků na jednotlivá témata. Učebnice je ve srovnání s ostatními poměrně málo barevná, na stránkách se nachází zpravidla maximálně dva až tři obrázky, díky čemuž netříští pozornost žáka příliš velkým množstvím podnětů. To by na druhou stranu mohlo být zdrojem pro její kritiku, neboť text je obsažen v hustých blocích, které by mohly odradit žáky, kteří v dnešní době nedokáží u čtení udržet pozornost. Soudím však, že dlouhé texty v tomto případě na škodu nejsou, jelikož se tak žáci ke čtení mohou postupně dostávat. Práce s textem je přitom ulehčena pomocí zvýraznění tučným písmem, tudíž by pro žáky nemusela představovat problém. Probíranou látku dále rozvíjí pracovní sešit, v němž se s obrázky pracuje více.

Knih se věnuje tématu starověkého Řecka a Říma na zhruba 60 stranách ze 125. Témata ctností a každodenního života v antickém světě jsou vždy ve vlastních kapitolách, nejsou začleněna v rámci jiných kapitol. Hlavní okruhy, které v knize můžeme rozlišit, jsou mytologie, občanské ctnosti a vzdělanost.

6.2. Mytologie

Učebnice uvádí téma mytologie zastávkou na ostrově Kréta, kdy se pomocí báji snaží osvětlit dvě stránky života na antické Krétě. Pověst o Mínótaurovi odkazuje jednak na kult býka a rituál býčích her, jednak na spletité paláce té doby, které se měly stát předlohou pro bájný labyrint.¹⁴⁴ Následně se učebnice zabývá řeckou mytologií, kterou prezentuje jako důležitý pramen pro studium antického Řecka. Bohové jsou popisováni v souladu s antickým pantheonem jako podobní lidem, sdílí s námi totiž slabosti a sklony ke špatnostem. Rodina

¹⁴⁴ AUGUSTA, Pavel, HONZÁK, František, HIRSCHOVÁ, Jarmila, *Pravěk a starověk. Dějepis pro základní školy a víceletá gymnázia*, Praha, 2008, str. 52.

bohů na Olympu je tak vlastně jakýmsi odrazem tehdejší společnosti, která byla s bohy pevně spojená. Mezi výčtem osobností jednotlivých bohů se objevuje poznatek o Diově hluboké úctě a lásce ke své ženě Hěře, která jej však nijak nezastavila od plození dětí s jinými ženami, dokonce i těmi smrtelnými.¹⁴⁵ Oproti ctnosti lásky muže a ženy je představen i určitý opak této ctnosti, tedy manželská nevěra. Tato ctnost i neřest se objevuje i v rámci křesťanství.

S uctíváním bohů v antickém světě souvisel způsob rituálních obětí, kterými se snažili lidé naklonit konkrétního boha, který jim ke splnění dané tužby mohl pomoci. Bohové byli uctíváni jak ze strany jednotlivých obyvatel v prostředí jejich domovů, tak ze strany vládců při slavnostních příležitostech. Specifický pohled na božstva a prvotní absence chrámů udává učebnice jako vysvětlení pro fakt, že v antickém Řecku nevznikla žádná organizovaná církev.¹⁴⁶

V souvislosti s řeckou mytologií představuje kolektiv autorů žákům příběh trójské války a Homérovy *Odyssey*. Pomocí úryvku ze zmíněného díla se žáci dovídají o Odysseově vztahu k domovině, jak jej ve svém díle Homér popisuje. „*Já věru nemohu nad rodnou zem nic sladšího na světě spatřit, neboť nad milou vlast a rodiče vskutku nic není sladšího, i kdyby někdo kdes daleko v končinách cizích bydlel v bohatém domě, však od svých rodičů vzdálen.*“¹⁴⁷ Ukázka tak chytře ukazuje lásku k domovu u někoho, kdo se dlouhá léta do své domoviny vrátit nemohl – později bude tato láska nazývána patriotismem, který se však nemusí týkat pouze těch, kteří jsou od své domoviny vzdáleni.

Pro oblast Říma zmiňuje učebnice na poli víry až rozvoj křesťanství, které nebylo dlouhou dobu přijímáno kladně, jelikož zpochybňovalo kult římských bohů. Takové smýšlení bylo chápáno jako protistátní, jelikož při nedostatečném projevování úcty bohům by mohlo dojít k rozzlobení bohů, kteří by svůj hněv mířili proti celému státu. Přes dlouhá pronásledování se však křesťanství nakonec stalo nejen přijímaným, ale také roku 380 n. l. státním náboženstvím. Křesťanská víra byla atraktivní především pro chudé a utiskované, jelikož právě jim přinášela myšlenka určité rovnosti největší útěchu.¹⁴⁸ Tato rovnost byla však atraktivní i pro bohatší část společnosti, jelikož i mezi elitou vládla určitá nerovnost postavení mezi jednotlivými společenskými vrstvami.

¹⁴⁵ AUGUSTA, HONZÁK, HIRSCHOVÁ, Praha, 2008, str. 56.

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 56.

¹⁴⁷ Tamtéž, str. 57.

¹⁴⁸ Tamtéž, str. 112.

6.3. Občanské ctnosti

Učebnice popisuje život jednotlivých Řeků a snaží se žákům přiblížit jejich běžný den. Dovídáme se o řeckých domech, které nebyly nijak precizně zdobené, a ve kterých trávily většinu dne pouze ženy. Ženy se staraly o chod domácnosti a o výchovu dětí. Muži mezitím trávili čas buď prací či na veřejných místech. Právě vystupování na veřejných místech bylo pro obyvatele antického Řecka podstatné.¹⁴⁹ Takové nazírání na společnost přežívalo v Evropě až do 18. stol. a u některých lidí přežívá dodnes.

Konkrétně představuje kniha specifický život ve Spartě, v níž byl kladen důraz na výchovu k vojenskému životu. Spartané přesvědčení o svém původu od božského Héraklea vedli chlapce od sedmého roku života k vojenské službě, která končila až dovršením šedesátého roku života. Málo prostoru měli tito muži pro rodinný život, kdy zpravidla žili společně s dalšími vojáky, přestože mohli být ženatí. Kromě tělesné zdatnosti byly v rámci výchovy rozvíjeny mravní hodnoty a znalost hudby. To vše bylo prodechnuto odhodláním zvítězit v boji i za cenu vlastní smrti, kdy ústup ani porážka nepřicházely v úvahu.¹⁵⁰ Jako vzorový příklad takové mentality je uváděn král Leónidás, který hrdinně padl v bitvě u Thermopyl. Na pomníku, který na místě Leónidovy smrti stojí, je připomenuto, že spartští vojáci v bitvě padli, jelikož jim tak zákony kázaly.¹⁵¹ Tím se učebnice snaží ukázat význam vlastních zákonů pro obyvatele antického Řecka, kteří v tomto případě pro svou vlast položili životy.

Jako velký státník a podporovatel umění je prezentován Periklés, za jehož vlády došlo k rozvoji demokracie. Jeho vůdčí postavení bylo dáno jeho přirozenou autoritou, přičemž měl bezmeznou důvěru lidu. Zavedl peněžní odměny za vykonávání úřadů a účast na sněmech, díky čemuž napomohl nemajetným občanům k možnosti podílet se na řízení státu a prohloubil tak účast na vládě athénských občanů.¹⁵² Pracovní sešit k tomuto tématu uvádí několik Periklových myšlenek, které podporují vyjádření o jeho demokratickém smýšlení. V demokracii mají mít dle Perikla všichni stejná práva, pokud jde o soukromé zájmy. Co se týká zájmů společnosti, má mít podle Perikla každý přednost podle toho, v čem vyniká, tedy podle svých schopností, nikoliv podle rodové příslušnosti. V každodenních vzájemných vztazích má panovat svoboda, kdy se občané nemají vzájemně podezřívat. Zároveň vyzdvihuje tento státník roli krásy a moudrosti, přičemž bohatství se má užívat pro to, aby mohli lidé přiměřeně jednat, nikoliv k

¹⁴⁹ AUGUSTA, HONZÁK, HIRSCHOVÁ, Praha, 2008, str. 69.

¹⁵⁰ Tamtéž, str. 61.

¹⁵¹ Tamtéž, str. 65.

¹⁵² Tamtéž, str. 67.

vychloubání. Přiznat se k chudobě dle Periklových slov není hanba, nicméně jako hanbu považuje nedělat nic, aby se člověk z chudoby dostal.¹⁵³

Významnou součástí života v antickém Řecku byla účast na hrách, kvůli nimž rozvíjeli Řekové svá těla dle antického ideálu *kalokagathia*. Tuto skutečnost podtrhuje učebnice pomocí faktu, že tradiční rok prvních olympijských her se stal pro starověké Řecko výchozím bodem letopočtu. O významu her svědčí také posvátný mír, který v době konání her zakazoval vedení válek. Vítězství v takových hrách přitom přineslo slávu nejen samotnému atletovi, ale také jeho rodině a městu, ze kterého pocházel. Jména vítězů tak byla zvěčňována v básních a jejich podobizny tesány do kamene.¹⁵⁴ Tito vítězové se tak mohli stát zdrojem inspirace pro další občany, kteří se jejich úspěch snažili následovat.

V rámci oblasti Latia zmiňuje kolektiv autorů především důležitost sepsání zákonů jako milník v rozvoji římského práva. Žákům je představeno několik konkrétních příkladů ze zákonů dvanácti desek, které mají za úkol následně srovnat se zákony z Chammurapiho zákoníku. „*Každý, kdo byl vyzvaný k dvoru, je vinen vyhnutím se, nebo se pokusí prchat, bude zatčen žalobcem. Kdokoliv se dopustí krádeže za noci, a je přistižen při činu a zabit, je zabit po právu.*“¹⁵⁵ Zákony jsou záměrně vybrány tak, aby je mohli žáci porovnat s babylonským zákoníkem, nicméně je škoda, že v učebnici není věnován prostor některým obecnějším zákonům platným i dnes, které by žákům více přiblížily fungování tehdejší společnosti. Při využití většího záběru zákonů by tak mohlo být pro žáky velmi zajímavé, kdyby měli za úkol porovnat dobové zákony se zákony dnešními.

Jako nesmírně úspěšnou osobnost představuje učebnice Gaia Iulia Caesara, jehož životu se věnuje na dvou stranách textu. Žáci se dovídají o jeho ambicích a úspěších, díky kterým v roce 46 př. n. l. slavil v Římě hned čtyři triumfy, přičemž v některých z nich si podle autorů učebnice dokonce nárokoval pozici boha. Kromě úspěchů ve veřejném životě kniha vyzdvihuje Caesarovy schopnosti na poli rétoriky a jím napsané spisy.¹⁵⁶ Osobnost Caesara tak při čtení učebnice působí jako čistě kladná, text bohužel nevěnuje prostor tomu, kolik obětí si Caesarovy ambice vyžádaly. Jako největší neštěstí plynoucí z Caesarových tažení je tak představen požár egyptské knihovny v Alexandrii, který souvisel s Caesarovým vyloděním v Africe.

¹⁵³ GLOSER, Jaroslav Jan, *Pravěk a starověk. Dějepis pro základní školy a víceletá gymnázia. Pracovní sešit*, Praha, 2008, str. 43.

¹⁵⁴ AUGUSTA, HONZÁK, HIRSCHOVÁ, Praha, 2008, str. 70.

¹⁵⁵ Tamtéž, str. 87.

¹⁵⁶ Tamtéž, str. 97.

6.4. Vzdělanost a filosofie

Kolektiv autorů představuje žákům význam vzdělanosti pro starověké Řecko faktem, že téměř všichni svobodní občané uměli číst, psát a počítat. Obecná vzdělanost spolu s řeckou svobodomyšlností přispěly k rozvoji vědy, jejíž základy byly položeny právě v období antiky. Ve školách se učili chlapci především číst, počítat a psát, stejně tak byl prostor věnován i pro četbu Homéra či výklad řecké historie. V takové výuce nechyběla ani složka hudební a tělovýchovná, přičemž výuka pro chlapce končila v šestnácti letech. Z věd, které v období antiky vznikly, jmenuje učebnice medicínu, matematiku, zeměpis, dějepis, geometrii a fyziku.¹⁵⁷ Jako otec těchto věd je představen Aristotelés, který založil jednu z nejznámějších antických škol. Význam Aristotela je dále uveden ve vztahu k Alexandrovi Makedonskému, jehož učitelem se stal. Právě díky Aristotelově výchově oplýval Alexandr Makedonský řadou kvalit jako je – ve stručnosti – všestranné vzdělání či bystrost ducha.¹⁵⁸

Tematiku filosofie dále rozvíjí pracovní sešit, v němž jsou žáci seznámeni s osobnostmi jako Thalés, Archimédés či Hippokratés. Samotná filosofie je představena jako „*drahokam antického odrazu*“. V souvislosti s tím nabádá kniha žáky k diskusi na téma Sókratova nejznámějšího výroku.¹⁵⁹ Tematika filosofie je žákům představena poměrně kvalitně, přičemž jednotlivé poznatky jsou kladeny do souvislostí s dalšími předměty. Příkladem toho jsou otázky po matematických větech Pýthagora a Thaléta, jež žáci poznají v dnešních hodinách matematiky.

Pro oblast Říma se učebnice zmiňuje hlavně o osobě Marka Tullia Cicerona, jakožto o skvělém řečníkovi, úspěšném politikovi, ale především obhájci republiky a jejích ctností. Z filosofie přejímal Cicero názory stoické školy, která se snažila vést k životu v souladu s přírodou a vesmírným řádem. Moudrý a mravný člověk tak odevzdaně a klidně snáší všechny radosti i bolesti, které mu osud přináší. Spolu s filosofií rozvíjel Cicero také řečnictví, které bylo dovedností žádoucí pro úspěch ve veřejném životě.¹⁶⁰

Učebnice správně uvádí, že vzdělanost antiky se stala východiskem pro středověké školy a univerzity, na kterých se vyučovalo sedmero svobodných umění. Spolu s tím převzala středověká vzdělanost řeč od Římanů, kdy latina byla až do 18. a 19. století dorozumivacím jazykem vzdělanců. Z latiny zároveň do dnešních dní přetrvalo mnoho slov, která nám odkaz

¹⁵⁷ AUGUSTA, HONZÁK, HIRSCHOVÁ, Praha, 2008, str. 72.

¹⁵⁸ Tamtéž, str. 77.

¹⁵⁹ GLOSER, Praha, 2008, str. 47.

¹⁶⁰ AUGUSTA, HONZÁK, HIRSCHOVÁ, Praha, 2008, str. 110.

antického Říma mohou připomínat každým dnem.¹⁶¹ Se sedmerem svobodných umění dále pracuje pracovní sešit, který dává žákům za úkol přiřadit názvy umění k jejich českým popisům.¹⁶² Zajímavou cestou tak žáky seznamuje s látkou, která se v žádné z ostatních zkoumaných učebnic neobjevuje.

6.5. Shrnutí výskytu ctností v učebnici a pracovním sešitě

Učebnice a pracovní sešit vyčleňují tematiku antických ctností do vlastních kapitol, díky čemuž jim věnují poměrně hodně místa. Žáci jsou seznámeni s řadou citátů, které dále vysvětlují dílčí pohledy antické společnosti. V textu je též významný důraz kladený na antické zákonodárství, kdy jsou žákům představeny některé ze zákonů dvanácti desek. Není zde však vyjádřena spojitost římského práva s kontinentálním právem, což je dle mého názoru škoda. Učebnice obsahuje příběhy několika pečlivě vybraných úspěšných osobností starověku, vzhledem k prostoru jim věnovanému jsou však některé z nich představeny příliš jednostranně. Celkově představují toto téma poměrně dobře, dostatek místa je věnován i filosofii, o které se v ostatních učebnicích tolik nedočteme. Zároveň má učebnice specifickou podobu, je tedy jednoduše členěná a neobsahuje tolik obrázků, díky čemuž může být pro určitý typ žáků atraktivnější.

¹⁶¹ AUGUSTA, HONZÁK, HIRSCHOVÁ, Praha, 2008, str. 111.

¹⁶² GLOSER, Praha, 2008, str. 68.

7. Celkový pohled na ctnosti a morální hodnoty v analyzovaných učebnicích a pracovních sešitech

Na základě analýz učebnic a pracovních sešitů můžeme mluvit o řadě ctností a morálních hodnot, které si žáci ze studování těchto materiálů mohou odnést. Ctnosti se objevují především v učebnicích, pracovní sešity tématu ctností nevěnují příliš prostoru, jelikož se soustředí na jiné záležitosti. Můžeme v nich však nalézt celou řadu úkolů týkajících se práce s mapou, poznávání historických osobností či práce s chronologickým určením událostí.

7.1. Zobrazené ctnosti a morální hodnoty

Učebnice zobrazují celou řadu ctností, které lze rozdělit do několika hlavních skupin, na něž je v rámci knih kladen největší důraz. Tyto ctnosti nejsou vždy nazývány stejnými jmény, jejich zásadní kritéria se však objevují v každé z analyzovaných učebnic.

Zbožnost. Jako *zbožnost* je chápána úcta k bohům či k osudu, který nejsou lidé schopni měnit. Lidská omezenost vůči osudu je ukázána na příkladech Romula a Rema, kteří měli být zabiti, aby se nestali vládci Říma či Láokoónta, který byl zardoušen i se svými syny, aby nezměnil osud Tróje. Bohové měli v řecké tradici kromě svých kladných atributů také atributy záporné, díky čemuž byli lidem blíží. Pomocí mytologie si lidé vysvětlovali původ některých míst, což se odrazilo v jejich názvech, typicky Athény či Evropa. Některá z měst tak měla svou vážnost podtrženou na základě spojitosti s bohem či antickým *héroem*, který město podle pověstí založil (jako na příklad Kadmos či Perseus). Bohy si lidé snažili naklonit pomocí obětí a pořádání her a slavností, které nesly jména podle bohů, kterým byly zasvěceny (hry *Héraia* k počtě bohyně Héry či slavnosti *Dionýsie* k počtě boha Dionýsa). Specifická forma *zbožnosti* se objevuje s křesťanstvím a Ježíšem Kristem, kdy tato víra zahrnuje i jisté morální požadavky pro své následovníky. Na druhou stranu ovšem stojí na principu rovnosti lidí před bohem, která se v polyteismu nevyskytuje. Stejně jako řecký a římský polyteismus zdůrazňuje i křesťanství pokoru člověk před vyšším principem, který má moc nad osudy lidí. Podobně docházelo i k uctívání domácích bůžků, kteří pečovali o bezpečí domova. Se zbožností tedy souvisí především *pokora* a jednání ve jménu nějakého principu, který lidi přesahuje.

Moudrost a vzdělanost. Jedná se o vlastnosti, které antická společnost hodnotila jako velmi ctnostné, jelikož pomáhaly rozhodování v životě a hledání pocitu štěstí. Síla rozumu měla jedinci pomoci ovlivnit dění kolem sebe, zároveň zakládala jeho svobodu myšlení. Cestou k osvojení *moudrosti* a *vzdělanosti* byla dle antické společnosti kvalitní výchova a vzdělávání,

keré měly být vykonávány ze strany ctnostného učitele, jenž se tak stával dobrým vzorem pro své žáky. Jako žádoucí ctnost pro antické Řeky byla chápána znalost historie a zákonů své obce, stejně tak jako znalost Homérova díla, jež obsahovalo mnoho v antice uznávaných ctností. V Římě byla takovou ctností i znalost řečtiny. *Moudrost* je v učebnicích zpravidla spojována s filosofií, která vede člověka k nalezení štěstí a pomáhá rozumět podstatným jevům v životě. Význam *vzdělanosti* je vyzdvihován u panovníků jako Marcus Aurelius, Titus či Alexandr Makedonský. Právě u Alexandra Makedonského je zdůrazněna role filosofa Aristotela jako vynikajícího učitele, díky kterému je Alexandrovi Makedonskému připisována řada kladných vlastností. S *moudrostí* a *vzdělaností* souvisí určitá *otevřenost mysli* a *touha po poznání světa*, které byly antickému světu dle popisovaných učebnic vlastní.

Pravdomluvnost a *střídmost*. Tyto vlastnosti jsou opět velmi kladně hodnoceny u antických osobností jako na příklad u Solónů či Alexandra Makedonského. U Sókrata vychází požadavek na život dle hlediska pravdy z věrnosti k sobě samému, i z toho důvodu bylo pro antickou společnost zásadní poznání sebe sama. *Střídmost* je přitom chápána jako schopnost vystačit si s minimem zdrojů, která je stavena do protikladu k životu v blahobytu, jenž vede k oslabení tělesné zdatnosti jedince. Zároveň je *střídmost* chápána jako určitá skromnost, kdy se dle Senekových slov člověk nemá chlubit svými činy, neboť o těch skutečně významných činech promluví za jedince ostatní. Pro tyto vlastnosti je zásadní *poznání sebe sama* a *skromnost*, které obě pomáhají soužití ve společnosti.

Shovívavost a *spravedlnost*. Opět se jedná o vlastnosti oceňované u antických osobností, konkrétně u panovníků jako Marcus Aurelius, Augustus či Alexandr Makedonský. Ohleduplnost, mírnost, štědrost či *spravedlnost* jsou všechno atributy, které zlepšují hodnocení antických panovníků a jejich oblíbenost u lidu. Alexandr Makedonský je tak prezentován jako osobnost velmi tolerantní v osobním kontaktu i v otázce náboženství. Marcus Aurelius je na druhé straně prezentován jako člověk přijímající názor druhých a mající pro ně pochopení. U Augusta je vyzdvihována jeho štědrost vůči lidu a vojsku, která vedla k jeho oblíbenosti. Caesarova velkorysost vůči osobním nepřítelům je stavena do protikladu k jeho krutosti vůči nepřítelům státu. Zároveň se v učebnicích objevuje problematika vztahu vůči otrokům v Římě, kde je jako určitá ctnost chápáno též chování k otrokům. Ctnostný člověk se tak má ke svým otrokům chovat ohleduplně, nenechávat je žít ve špatných podmínkách. Se *shovívavostí* souvisí určité *porozumění* ostatním lidem, které spolu se *spravedlností* tvoří žádoucí charakteristiky pro člověka.

Autorita. *Autorita* je popisována jako respekt vůči panovníkovi vyplývající z jeho kladných vlastností, jako na příklad neúplatnost, spravedlnost a předpoklady k vedení lidí.

Takovými charakteristikami oplývaly dle zkoumaných učebnic Alexandr Makedonský či Periklés. Právě Periklés je oceňován pro svou vážnost a pro důvěru, kterou v něj lid Athén vkládal. *Autorita* souvisí s kvalitami panovníka, díky kterým jej lid následuje.

Občanství a povinnost. *Občanství* je popisováno jako výsada v prostředí antického Řecka i Říma. Tato výsada byla podmíněna ctěním zákonů své obce a posloucháním úřadů a jejich úředníků. Právě vykonávání těchto úřadů bylo v římské společnosti chápáno jako nesporná ctnost. Z *občanství* vyplývala řada výhod, které souvisely zpravidla s veřejným životem. I z toho důvodu byla ztráta *občanství* chápána jako vysoký trest. *Občanství* náleželo pouze svobodným občanům, tedy ne cizincům. Občan se mohl podílet na chodu společnosti, přičemž pro uplatnění ve veřejném životě pro něj byla velmi významná rétorika, kterou Cicero popisuje jako ctnost. Specifický pohled na *povinnost* je v učebnicích představen skrze římský pohled na vykonávání vojenské služby, které bylo chápáno též jako ctnost, díky čemuž se Římané takové službě v době republiky nebránili. Příběh o Aeneovi dále ukazuje dopad *povinnosti* k vlasti skrze Aeneovo rozhodnutí opustit Didonu, přestože ji sám miloval. Zájmy jednotlivce jsou v tomto příběhu upozaděny *povinnosti* vůči vlasti, kterou Aeneas pociťoval. Podobně je žákům představena řecká láska k vlasti v rámci příběhu o Odysseovi, který byl po dlouhá léta od své vlasti odtržen. V rámci ctění zákonů se v učebnicích objevují příklady Sókrata a Léonida, kteří oba byli ochotni položit svůj život pro zákony své obce. S *občanstvím* tedy souvisí i určitá *láska k vlasti*, která spolu s morální povinností vůči domovině vede k ochotě za svou vlast bojovat.

Čest. *Čest* člověka je pro antický svět velmi významným rozměrem, který určuje, jaká rozhodnutí a jaké volby ve svém životě činíme. Učebnice to ukazují na příkladu trojské války, která byla vyprovokována urážkou cti krále Meneláa. Urážka cti spartského krále se tak stane záminkou pro válku, v níž bojovalo a padlo mnoho mužů. *Čest* vlastní byla významná pro jakýkoliv průběh boje mezi muži, kdy prohra byla muži vnímána hůře než smrt. Jako příklad učebnice udávají osudy gladiátorů, kteří si raději vzali život, než by v souboji prohráli. Podobně se tento rozměr objevuje i v Léonidově hrdinné smrti, která je navíc ještě podtržena důrazem na boj ve jménu zákonů obce. O *čest* obce ale i o *čest* svou zároveň soutěžili muži na olympijských hrách, přičemž za vítězství je jejich obec štědře odměnila. *Čest* je tak chápána jako jakýsi morální status, který ospravedlňuje naše rozhodnutí.

Přátelství a věrnost. Kladné hodnocení si vysloužil Alexandr Makedonský také proto, že byl dobrosrdečný ke svým přátelům. Svornost v rámci *přátelství* je další vlastností, kterou učebnice vyzdvihují. Na jedné straně se dovídáme o antické soutěživosti, díky níž byli muži motivováni vítězit ve hrách i na bojišti, stejnou měrou však bylo podstatné i *přátelství* a určitá

souhra mezi muži, díky čemuž mohli lépe spolupracovat v rámci válečných tažení. Příkladem ze Sparty učebnice také popisuje, že muži v době vojenské služby nezakládali rodiny, a tak pro ně bylo *přátelství* tím spíše podstatné. Senekovým citátem toto téma učebnice dále rozvíjí, jelikož vysvětluje, že *přátelství* nikdy nesmí stát na vztahu materiálním. Takové *přátelství* by pak brzy zaniklo, když by z něj jedna ze stran přestala mít užitek. *Věrnost* popisují učebnice jednak jako ctnost ve smyslu věrnost vůči přátelům, jednak věrnost vůči životnímu partnerovi či partnerce. Typickou osobností je v tomto ohledu pro učebnice Pénélope, která věrně čekala na svého manžela Odyssea, který se dlouhá léta po trojské válce nemohl vrátit ke svému domovu. *Přátelství* a *věrnost* tak představují učebnice jako velmi podstatné pro lidi v antickém světě, neboť díky nim se jim lépe žilo.

Ctnosti přisuzované ženám. Z učebnic se dovídáme o rozvoji postavení žen v antické společnosti a o tom, jak byla chápána ctnostná žena. Pro prostředí Athén popisují učebnice stav ženy jako podřízený, jelikož sama neměla vycházet na ulici, sama sebe nehájila u soudu a účastnila se jen vybraných slavností. Veřejný život byl typicky přisuzován mužům, zatímco život soukromý ženám, což se odráželo v jejich domácích povinnostech, tedy v péči o domácnost a výchově dětí. Ve Spartě je naopak popsán vztah muže a ženy rovnocennější, jelikož i ženy procházely vojenským výcvikem. Vztah ženy a muže je i v období římské republiky popisován jako vždy závislý na muži, ať už byl tím mužem manžel či otec. Učebnice ovšem představují postupnou tendenci ke zlepšování pozice žen vlivem punských válek, kdy se samy rozhodovaly o chodu domácnosti, jelikož muži válčili. Za vlády Augusta zároveň došlo k vydání zákonů, které dále upravily postavení žen, díky čemuž mohly ženy za sebe vystupovat před soudem a mohly samy nakládat se svým majetkem. Učebnice tak představují žákům postupný vývoj ke zlepšení práv žen, přičemž tento vývoj prezentují učebnice jako kladný, žáci tak mají možnost pochopit, že původní nerovnost nelze opodstatnit.

Fyzická zdatnost a odvaha. Ve jménu ideálu *kalokagathia* je v učebnicích kladen důraz na rozvoj tělesné i duševní zdatnosti, pro zjednodušení se však knihy nezmiňují o složce urozeného původu, která byla také pro naplnění tohoto ideálu podstatná. Zdokonalování fyzické odolnosti a zlepšování svých schopností bylo však podstatnou částí řecké i římské výchovy, ve které bylo trénování těla věnováno mnohem více prostoru než ve výchově dnešní. Ve Spartě se kromě zdokonalování výkonů dbalo i na střídmost, která byla také určitým vyjádřením lidské zdatnosti. Skrze cvičení a účast na hrách se lidé zdokonalovali jednak v síle a hbitosti, jednak se tak připravovali na bojování v bitvách se svými nepřáteli. Samotné olympijské hry přitom spojovaly zdatnost fyzickou s občanskou ctností, jelikož účastníci soutěžili za slávu svého města, a rozměrem náboženským, neboť tyto hry byly pořádány k

poctě boha Dia. Navíc ještě učebnice zdůrazňují význam olympijských her jednak pomocí skutečnosti, že v jejich průběhu musel panovat mír zbraní, jednak pomocí informace, že rok konání prvních olympijských her byl pro Řeky rokem počátku letopočtu. Spolu s *fyzickou zdatností* představují učebnice jako ctnost také odvahu, která vedla muže k hrdinským činům. Jedním ze zmíněných příkladů je příběh Thésea, který se rozhodne čelit stvůře Mínotaurovi, aby tak zachránil životy mnoha mladíků a dívek. Mimo jiné zdůrazňují učebnice skrze slova Hésioda jako ctnost pracovitost, díky které člověk řádně přispívá na chod společnosti. Antický svět tedy dle učebnice hodnotil kladně rozvíjení fyzické zdatnosti jedince stejně jako udatnost a *odvahu* v boji, pomocí nichž získali někteří řečtí *héroové* nehasnoucí slávu.

7.2. Vybrané osobnosti antiky

Učebnice často popisují ctnosti pomocí konkrétních osobností antiky, které vždy některou z ctností reprezentují. Bohužel nejsou jejich příběhy nijak zvlášť rozebírány, což je dle mého názoru škoda, jelikož si takto žáci nemohou udělat o antických osobnostech celkový obrázek. Zpravidla si žáci mohou osobnost spojit pouze s určitým činem či určitou kvalitou, kvůli čemuž osobnosti mohou působit až příliš jednostranně. Muži jako Alexandr Makedonský či Gaius Julius Caesar jsou prezentováni jako osobnosti čistě kladné, na druhé straně o Neronovi či Commodovi z učebnic vzniká dojem, že v každém jejich činu se odráží jejich zlá povaha. Zjednodušení je v tomto případě jistě záměrem, dle mého názoru by však složka příběhová mohla být v učebnicích rozvinuta na úkor věcných znalostí, které v žácích nemusí vždy probudit zájem o historii. Na následujících řádcích věnuji prostor tomu, s kterými charakteristickými vlastnostmi je možné si osobnosti při čtení učebnic spojit.

V učebnicích se opakují motivy ctností u osobností mýtických i historických. Z mýtických osobností je s *fyzickou zdatností* a uměním boje spojován *Achilleus*, nejlepší z Achájů bojujících před branami Tróje. Zároveň je u něj vyzdvihován rozměr síly *přátelství*, jelikož smrt jeho druha Patrokla v něm vyvolala silný hněv, který vedl k jeho zapojení do války. *Théseus* je symbolem *odvahy*, neboť se utkal s lítým netvorem, díky čemuž zachránil životy řady mladých lidí, kteří by jinak byli obětováni. V *Aeneovi* mohou žáci spatřit smysl pro *povinnost*, neboť se vzdal svých vlastních zájmů, aby tak naplnil své poslání ve jménu své rodiny a vlasti. *Odysseus* představuje *sílu rozumu a prozíravost*, neboť se vždy dokázal vypořádat s problémy, které mu byly postaveny do cesty. Jeho žena *Pénélopé* je na druhé straně

symbolem *věrnosti*, neboť na svého muže věrně čekala a odmítala každého nápadníka, který se ucházel o její srdce.

Z historických osobností v učebnicích převládá jméno *Alexandra Makedonského*, který je prezentován jako oplývající téměř všemi z popsaných ctností. Žáci se dovídají o jeho *střídmosti*, *spravedlnosti*, *shovívavosti*, *tělesné zdatnosti* a *odvaze*, ale především také o jeho *vzdělanosti*. Tato *vzdělanost* je vždy spojována s jeho učitelem *Aristotelem*, který ve svém žákovi dokázal probudit i další kvality. *Aristoteles* tak může sloužit jako jakýsi předobraz ideálního učitele. *Solón* je pro své zákonodárné činy spojován se *spravedlností* a *rozumností*. Vůdcovské schopnosti vyzdvihují učebnice na osobnosti *Perikla*, který se pro svou *moudrost* a *neúplatnost* těšil velké důvěře lidu. *Leónidas* se v učebnicích stává zosobněním *odvahy* a *lásky k vlasti*, pro kterou se ochotně obětuje vlastní život. V *Sókratovi* je žákům představen ideál *moudrosti*, která pramení z určité *pokory* a *věrnosti* sobě samému. Právě díky této *věrnosti* přijímá rozsudek smrti a je tak prezentován jako osoba ochotná pro své přesvědčení položit vlastní život, podobně jako *Ježíš Kristus*. *Gaius Iulius Caesar* z popisu v učebnicích vyplývá jako člověk velmi schopný ve veřejném životě, zároveň dobrý vojevůdce a prozíravý muž. Jsou u něj vychvalovány jeho rétorické schopnosti a *rozumnost*, díky které dokázal obrátit řadu životních situací ve svůj prospěch. Jeho adoptivní syn *Octavianus* je kladně hodnocen pro svou *štědrost* vůči svému lidu a vojsku, přičemž s jeho vládou je spojováno mírové období *Pax Augusta*. *Rétorika* je ctnost spojovaná s *Ciceronem*, o němž se žáci z učebnic mohou dovědět, že svých kvalit využíval pro hájení principů republiky. Ve výčtu ctností *Marka Aurelia* figurují kvality jako *vzdělanost* a *moudrost*, které jsou dále doplněny skutečností, že tento panovník měl pochopení pro druhé a přijímal jejich názor. Všechny tyto kvality přispívají k tomu, že z učebnic vyplývá *Marcus Aurelius* jako jeden z nejlépe hodnocených panovníků antiky.

Do protikladu k těmto kladným osobnostem uvádějí učebnice dva císaře, na nichž jsou ukázány jejich záporné stránky. *Nero* je spojován s *krutostí* a *bezohledností*, které jsou dále podpořeny skutečnostmi jeho vlády, typicky pronásledováním křesťanů po požáru Říma a smrtí dvou osobností jeho doby, Seneky a Petronia Arbitra. U *Commoda* je *krutost* zdůrazněna především vůči jeho otci, kterého učebnice popisují jako vzor ctností.

7.3. Hodnocení učebnic podle výskytu ctností

Každá z učebnic a každý z pracovních sešitů představují určitou část ctností lépe než ostatní, v ideálním světě by tak nejlepší představu o antických ctnostech mohli žáci získat,

pokud by měli zájem procházet více učebnic. Pokud však zůstaneme v rovině reality a přijmeme skutečnost, že žák se pravděpodobně v rámci výuky dějepisu setká v 6. ročníku či primě víceletých gymnázií pouze s jedinou kombinací učebnice a pracovního sešitu, tak můžeme popsat, jaké kvality jednotlivé učebnice mají. Pro toto hodnocení se zabývám pouze otázkou zobrazovaných antických ctností, nemůžeme tedy toto hodnocení považovat za hodnocení učebnic jako takových.

Prostor věnovaný antice je ve všech učebnicích zhruba stejný, nedochází k jeho omezování v novějších učebnicích. Největší prostor je antice věnovaný v učebnici od kolektivu autorů vedeného Pavlem Augustou (62 stran ze 125) a v učebnici *Hravý dějepis 6* (72 stran ze 140), což mělo dopad na výskyt morálních ctností v těchto učebnicích. Nejméně prostoru věnuje antice učebnice od nakladatelství Fraus, v níž se žáci o antice dovídají pouze na 60 ze 150 stran.

Učebnice a pracovní sešit vydané nakladatelstvím Fraus má hlavní přednost ve velkém výskytu citátů z děl antických autorů, v nichž se nejvíce odrážejí antické ctnosti. Na druhou stranu je téma ctností popisováno vždy mimo hlavní text, tudíž pro žáky nemusí působit jako informace podstatné.

Učebnice od Veroniky Válkové a pracovní sešit od Františka Parkana velmi dobře popisují občanské ctnosti, přičemž se zabývají i otázkami společenského rozvrstvení. Právě v této učebnici je zároveň největší prostor věnován popisu pozice žen v rámci antické společnosti, díky čemuž tuto tematiku otevírá pro žáky. Méně pozornosti věnuje tématu antické vzdělanosti, o jejímž významu si na základě studia učebnice nemohou žáci udělat takový obrázek jako u ostatních knih.

Dvojice pracovního sešitu od kolektivu autorů vedeného Janou Zrníkovou a učebnice od kolektivu autorů vedeného Jarmilou Bednařikovou věnuje velký prostor antické každodennosti, která má v rámci kapitol i své vlastní podkapitoly. Skrze poznatky ze života antického člověka tak učebnice odkrývá řadu ctností, kterými se lidé v antickém světě řídili. Tyto i další ctnosti jsou prezentovány v rámci hlavního textu, nepůsobí tedy pouze jako informace navíc. Učebnice a pracovní sešit zároveň popisují situaci ve společnosti, přičemž nevěnují příliš velké množství prostoru konkrétním osobnostem antického světa.

Kombinace pracovního sešitu a učebnice s názvem *Hravý dějepis 6* často citují antické autory, díky čemuž žákům kromě antických ctností představují i některé z antických děl. Oproti ostatním učebnicím a pracovním sešitům se zde nachází dostatek odkazů na antickou mytologii a náboženství, ve kterých mohou žáci antické ctnosti spatřit.

Učebnice od kolektivu autorů vedeného Pavlem Augustou a pracovní sešit od Jaroslava Jana Glosera věnují tématu ctností vlastní kapitoly, díky čemuž zvyrazňují význam tohoto

tématu. Zároveň věnují dostatek prostoru vzdělanosti a filosofii, které tvoří podstatnou součást antických ctností. Jako nedostatek se může jevit místy až příliš jednostranné hodnocení některých osobností antiky, které jsou v rámci textu popisované.

Obecně lze o všech analyzovaných učebnicích a pracovních sešitech říci, že představují kvalitně ctnosti občanské, kterým věnují vždy dostatek prostoru. Na druhé straně jako nejvíce zanedbané shledávám téma mytologie, ve kterém je přitom možné řadu antických ctností spatřit. Mytologie je tak zpravidla představována pouze jako výčet bohů a *héroů*, jejichž příběhy již nejsou dále rozvedeny. To je dle mého názoru škoda, jelikož výskyt příběhů z mytologie by mohl žákům nejen ukázat řadu antických ctností, jež jsou vyznávány dodnes, ale stejně tak by je pro téma antiky jako takové mohl nadchnout. Moudrost a vzdělanost zpravidla bývají v učebnicích a pracovních sešitech zastoupeny dostatečně, díky čemuž si o těchto ctnostech mohou žáci na základě studia učebnic a pracovních sešitů udělat dobrý obrázek.

Pokud bych měl na základě analýzy pracovních sešitů a učebnic zvolit ty ideální pro získání poznatků o antických ctnostech, volil bych buď dvojici učebnice a pracovního sešitu s názvem *Hravý dějepis 6* či kombinaci učebnice od kolektivu autorů vedeného Pavlem Augustou a pracovní sešit od Jaroslava Jana Glosera. Obě tyto dvojice dávají jednotlivým složkám antických ctností dostatek prostoru, zároveň se liší ve své formě, můžeme toho tak využít při volbě dvojice pro daný typ studentů. Zatímco první dvojice je více barevná a obsahuje hojně členěný text, dvojice druhá obsahuje méně obrázků a text slučuje do větších bloků, díky čemuž je lepší pro žáky s větším zájmem o četbu.

Závěr

Antické ctnosti a morální hodnoty mají v analyzovaných učebnicích a pracovních sešitech své místo, což hodnotím kladně. Zpravidla nejsou ctnosti pro učebnice tématem zásadním, tudíž bývají zmiňovány v rámci informací po stranách textu či v rámci doplňujících informací. Přesto si žáci o antických ctnostech mohou na základě studia učebnic a pracovních sešitů udělat kvalitní obrázek. Nejlépe jsou tomuto tématu přizpůsobené dle mého soudu učebnice od kolektivu autorů vedeného Petrem Máchou a učebnice od kolektivu autorů vedeného Pavlem Augustou spolu s odpovídajícími pracovními sešity. Téma je tedy v rámci učebnic a pracovních sešitů dobře přístupné, nicméně je žádoucí, aby učitel žákům toto téma dále prohluboval. Morální hodnoty jsou podstatnou složkou každé kultury, proto je jejich studium minimálně stejně prospěšné jako studium uměleckých památek dané společnosti. Antické ctnosti potvrzují svou nadčasovost a ukazují se jako oceňované v každé době, i z toho důvodu pokládám za velmi přínosné o těchto kvalitách žáky na základních školách a gymnáziích učit.

Nejvíce nevyužitého potenciálu vidím v chybějící příběhové či vyprávěcí složce učebnic. Žáky dle mého názoru spíše nadchne Achilleova odvaha, pokud se setkají s příběhem, v němž Achilleus hrdinně bojuje před branami Tróje, než když se o něm doví informaci, že byl považován za nejlepšího z Achájů. Obecně lze říci, že učebnice a pracovní sešity převyprávění příběhů z antiky příliš místa nevěnují, spíše pobízejí žáky k tomu, aby si konkrétní příběh sami vyhledali v doporučené literatuře. Obávám se, že touto cestou se málokterý z žáků k příběhům dostane, z toho důvodu by dle mého názoru bylo žádoucí převyprávěné příběhy vkládat přímo do učebnic. Žáky by tak mohla převyprávěná či zjednodušená verze příběhu zaujmout, díky čemuž si kompletní verzi příběhu třeba sám vyhledá. Chybějící příběhy se týkají jednak historických osobností, především ale příběhů z antické mytologie. Mytologie je v učebnicích zpravidla představována jako výčet jmen bohů s jejich atributy a *héroů* s jejich činy, o jejich příbězích se však dovídáme jen zřídkakdy. Na základě ponaučení z jednotlivých příběhů antické mytologie by morální hodnoty antického světa byly ještě více zřetelné, žáci by si tak spíše z hodin nějaké ctnosti osvojili.

V souladu s průřezovým tématem *Společnost pro všechny* lze antické ctnosti nejvíce spatřit v rámci pasáží týkajících se občanství. Skvěle v tomto ohledu slouží citáty z různých antických pramenů, které se nejvíce objevují v učebnici *Hravý dějepis 6* a učebnici od nakladatelství Fraus. Citáty tak dle mého názoru jednak rozšíří žákům obzory v dané problematice, zároveň je pro téma nadchnou, díky čemuž si třeba sami jednoho dne zmíněné

dílo přečtou. Osobnosti antiky jsou zpravidla zobrazovány poněkud černobíle, to však vůči věkové skupině žáků, pro kterou jsou učebnice určeny, nemusí být na škodu. Příběhová složka by však tento rozměr opět mohla dle mého názoru zlepšit – neboť by si díky ní mohli na dané osobnosti komplexnější názor. Tyto osobnosti jsou však obecně pro učebnice dobrými nositeli popisovaných ctností, což hodnotím kladně.

Na základě provedené analýzy oceňuji skutečnost, že učebnice věnují antickým ctnostem určitý prostor, ať už v rámci hlavního výkladu či v rámci vedlejších pasáží. Soudím však, že by si morální hodnoty a ctnosti zasloužily v učebnicích ještě více místa. Učebnice jsou přeplněné zajímavými informacemi, který mají na jedné straně potenciál k probuzení opravdového zájmu v žácích, na druhé straně se v nich žák lehce může ztratit, kvůli čemuž si ve výsledku z učebnice může odnést změť různých dojmů bez jakéhokoliv řádu. Byla by škoda, kdyby v této změti informací antické ctnosti naprosto vymizely. Z toho důvodu si myslím, že by nebylo od věci věnovat tématu antických ctností v rámci učebnic vždy vlastní kapitulu podobně jako je tomu u učebnice od kolektivu autorů vedeného Pavlem Augustou. Mohl by tak dojít nejen k podpoře argumentu proti omezování času věnovaného v rámci výuky dějepisu antice, ale také k podpoře rozvoje ctností a morálních hodnot u žáků, což shledávám jako velmi přínosné.

Celkově si myslím, že práce dokázala odpovědět na otázky stanovené v jejím úvodu. Doufám, že práce dokáže přispět k podpoře argumentu pro výuku antiky v rámci dějepisu na základních a středních školách, jelikož ukazuje nadčasovost jednoho z aspektů antického světa, tedy jeho ctností. Zároveň jsem měl možnost důkladně prostudovat učebnice a pracovní sešity dějepisu pro 6. třídy základních škol a primy víceletých gymnázií, díky čemuž jsem získal nový pohled na různá témata, která jsou v knihách obsažená. I z toho důvodu shledávám vypracování této práce jako velmi přínosné.

Bibliografie

Analyzované učebnice a pracovní sešity

AUGUSTA, Pavel, HONZÁK, František, HIRSCHOVÁ, Jarmila, *Pravěk a starověk. Dějepis pro základní školy a víceletá gymnázia*, Praha: Práce, 2008. 126 stran. ISBN: 978-80-73610-48-7.

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, FEJFUŠOVÁ, Marie, KYSUČAN, Lubor, *Dějepis – pravěk a starověk*, Brno: Nová škola, 2021. 139 stran. ISBN: 978-80-7600-244-9.

GLOSER, Jaroslav Jan, *Pravěk a starověk. Dějepis pro základní školy a víceletá gymnázia. Pracovní sešit*, Praha: Práce, 2008. 80 stran. ISBN: 978-80-7361-049-4.

GRÜNHUTOVÁ, Petra, JINDRÁČKOVÁ, Michaela, MÁCHA, Petr, *Hravý dějepis 6. Pracovní sešit pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*, Praha: Taktik International, 2015. 52 stran. ISBN: 978-80-87881-35-4.

HORKÁ, Vladimíra, KRÁLOVÁ, Veronika, MÁCHA, Petr, *Hravý dějepis 6. Učebnice pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*, Praha: Taktik International, 2016. 140 stran. ISBN: 978-80-87881-75-0.

KOL. autorů, *Dějepis 6: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň: Fraus, 2013. 152 stran, ISBN: 978-80-7238-545-4.

KOL. autorů, *Dějepis 6: pracovní sešit pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň: Fraus, 2013, 64 stran. ISBN: 978-80-7238-551-5.

PARKAN, František, a kolektiv, *Dějepis 6 pro základní školy – Pravěk a starověk, pracovní sešit*, Praha: SPN, 2019. 48 stran. ISBN: 978-80-7235-635-5.

VÁLKOVÁ, Veronika, *Dějepis 6 pro základní školy – Pravěk a starověk*, Praha: SPN, 2017. 144 stran. ISBN: 978-80-7235-565-5.

ZRNÍKOVÁ, Jana, *Dějepis – pravěk a starověk, pracovní sešit*, Brno, 2019. 68 stran. ISBN: 978-80-7289-608-0.

Antické prameny

- CICERO, Marcus, Tullius, *O řečnicku*, Praha: Bohuslav Hendrich, 1940. 125 stran.
- EURIPIDES, *Médeia*, Praha: Artur, 2010. 72 stran. ISBN: 978-80-87128-37-4.
- PLATÓN, *Platónovy spisy, svazek I*, Praha: OIKOYMENH, 2003. 558 stran. ISBN: 80-7298-062-9.
- QUINTILIANUS, Marcus, Fabius, *Základy rétoriky*, Praha: Odeon, 1985. 678 stran. ISBN: 01-064-85.
- SENECA, Lucius, Annaeus, *Vychovatel a utěšitel*, Praha: F. J. Müller, 1945. 246 stran.

Sekundární literatura

- BURIAN, Jan, OLIVA, Pavel, *Civilizace starověkého středomoří, I. díl*, Praha: Arista Books, 2015. 346 stran. ISBN: 978-80-7500-115-3.
- HERMAN, Marek, *Najděte si svého martana*, Praha: Hanex, 2008. 236 stran. ISBN: 978-80-7409-023-3.
- KEPARTOVÁ, Jana, *Antika? Zajděte do kina, přečtěte román...*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 210 stran. ISBN: 80-7106-850-0.
- KEPARTOVÁ, Jana, *Římané a Evropa – Antické dědictví v evropské kultuře*, Praha: Karolinum, 2005. 298 stran. ISBN: 80-246-0862-6.
- STÖRIG, Hans, Joachim, *Malé dějiny filosofie*, Praha: Zvon, 1991. 560 stran. ISBN: 80-7113-058-3.
- SVOBODA, Ludvík a kol., *Encyklopedie antiky*, Praha: Academia, 1973. 744 stran. ISBN: 21-003-73.
- ŠÍP, Radim, *Kalokagathia. Ideál nebo flatus vocis?*, Brno: Paido, 2008. 92 stran. ISBN: 978-80-7315-164-5.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch, *Bohové a hrdinové antických bájí*, Praha: Brána, 2000. 454 stran. ISBN: 80-7243-097-1.

Bakalářské a diplomové práce

BOHÁČOVÁ, Michaela, *Pojetí antiky v prvorepublikových učebnicích dějepisu*, Praha, 2016.

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Katedra dějin a didaktiky dějepisu.

DUBSKÁ, Hana, *Antika v učebnicích dějepisu pro základní školy 1948–1989*, Praha, 2015.

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Katedra dějin a didaktiky dějepisu.

NOVÁKOVÁ, Miroslava, *Římské dějiny principátu ve výuce na českých základních školách*,

Praha, 2021. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Katedra dějin a didaktiky dějepisu.

RASZKOVÁ, Petra, *Antický svět v českých a slovenských učebnicích*, Praha, 2017.

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Katedra dějin a didaktiky dějepisu.

ŠTORKÁNOVÁ, Šárka, *Recepce řecké mytologie v novodobých učebnicích dějepisu*, Praha,

2017. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Katedra dějin a didaktiky dějepisu.

Internetové zdroje

Revize rámcových vzdělávacích programů, Dějepis. [online]. [cit. 14.6.2024]. Dostupné z:

<https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/vzdelavaci-oblasti/cas/dej>.

Revize rámcových vzdělávacích programů, Společnost pro všechny. [online]. [cit. 14.6.2024].

Dostupné z: <https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/prurezova-temata/pts>.